

İDEOLOJİNİN İNŞASI: 15-16. YÜZYIL OSMANLI SELATİN CAMİLERİ

YILDIRAY ÖZBEK*

Türkiye’de Türk sanatı ve mimarisi üzerine yapılan çalışmaların büyük bir bölümü, var olan eserlerin biçimsel özelliklerini tanımlamak ve eğer üzerinde tarih verebilecek kitabeleri yoksa karşılaştırmalar yaparak belirli bir döneme yerleştirmek ekseninde yoğunlaşmaktadır. Eserlerin hangi şartlarda üretilmiş olduğu, üretim aşamasında patron ve sanatçı arasında ne gibi diyalogların yaşandığı, eserin dönemi içinde toplum tarafından nasıl algılandığı çok irdelenmiş konu başlıklarından değildir. Bu makalede, 15-16. yüzyılda Osmanlı sultanları tarafından inşa ettirilmiş camilerin yapılış amaçları, parasal kaynakları ve dinî nitelikli hayır kurumlarından ziyade, Osmanlı saltanat ideolojisini kamuoyuna anlatan birer anıt olup olmadıkları ve dönemi içinde nasıl algılandıkları sorgulanacaktır.

14. yüzyılın başlarında kuzeybatı Anadolu’da bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlı devleti, Hıristiyan bir devlet olan Bizans’la yaptığı mücadeleyi, İslâmın emrettiği kutsal bir savaş olan “gazâ” ile tanımlar¹. Bu savaşlar sonucunda elde edilen ganimetler ve topraklarla, kendilerini Anadolu Selçuklu devletinin yasal mirasçısı gibi gören ve neredeyse dört bir yandan diğer Müslüman Anadolu beylikleriyle komşu olan Karamanoğulları gibi

* Doç.Dr., Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kayseri.

¹ Osmanlı devletinin uçlarda kurulmuş bir gaza devleti olduğunu ve kısa sürede sağladığı genişlemeyi gaza-cihat kavramlarıyla izah eden P.Witteck’in yaklaşımına çeşitli açılardan yapılan eleştiriler için bkz. G.Kaldy-Nagy, “The Holy War (Jihad) in the First Centuries of the Ottoman Empire”, *Harvard Ukrainian Studies*, 3/4 (1979-80), s.467-473. ; R.C.Jennings, “Some Thoughts on the Gazi Thesis”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 76 (1986), s.151-161. ; R.P.Lindner, “Stimulus and Justification in Early Ottoman History”, *The Greek Orthodox Theological Review*, 27/2 (1987), s.207-224. Öte yandan P.Witteck ve H.İnalçık’ın gaza teorisine yaklaşımlarını kabul edip yukarıdaki eleştirilere yapılmış bir tenkit için bkz. F.Emecen, “Gazâ’ya Dair 14. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti”, *Prof.Dr.Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s.191-197. Konuyla ilgili son bir çalışma M.Öz tarafından yapılmıştır. H.W.Lowry’nin *The Nature of the Early Ottoman State* (New York, 2003) adlı eserinin de değerlendirmesinin yer aldığı makale için bkz. M.Öz, “Kimlik Tartışmalarına Osmanlı Kimliği Vasıtasıyla Bir Katkı: Osmanlı Devleti Kimler Tarafından Kuruldu?”, *Türkiye Günlüğü*, 83 (2005), s. 57-64.

beyliklere nazaran daha hızlı bir büyüme göstermiştir. Gazâ veya cihat Osmanlı devletinin resmî ideolojisi olarak kabul edilmekte ve sultanlar tarafından inşa ettirilmiş anıtsal camilerin birer hayır eseri olarak benimsenmelerinin yanı sıra, haklı olarak bu ideolojinin önderleri olan Osmanlı sultanlarının meşruiyetini de vurgulayan anıtlar olduğu ileri sürülmektedir². Suraiya Faroqhi, Osmanlının Ankara Savaşı (1402) sonrasındaki buhran döneminden çıkışında, ganimet elde etme amacıyla Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden kendilerine sığınmış gazilerin büyük rolü olduğuna dikkat çekerken³, Osmanlı tarihinin yayılma döneminde gazâ ideolojisinin, edebî metinlerin en önemli konularından biri olarak işlendiği belirtilir⁴. Örneğin XV. yüzyılda Yazıcızade Ahmed Bican'ın yazdığı *Envârü'l-Âşikin* adlı eserde gazâ ve gazilik aşağıdaki satırlarla⁵ methedilmiştir.

"Cennet gazilerin kılıçları altındadır. Kılıç cennetin anahtarıdır. Gaziye, Tanrı yolunda canını feda etmek, yahut kafirleri öldürmek vaciptir, vazifedir. Bir defa Hac etmek, hac etmeyene on gazadan üstündür. Hacca gitmiş kimseye bir kere gaza etmek, on hacdan üstündür. Nakledildiğine göre mahşer yerine ilk önce bayrakları ellerinde gaziler geleceklendir. Onlara (gazilere) mahşer yerinde dünyada ne yaptıklarını sorulduklarında: "Biz, halka zulüm eden zalim hükümdar değil idik, malımın hesabını verecek zengin de değildik. Bizim dünyada işte bu kılıçtan başka bir şeyimiz yoktu. Her zaman gaza yolunda Allah için cenk ederdik. Kafirleri öldürdük. Kafirler de bizi şehid ettiler" derler."

Coğrafi olarak genişleyen sınırlara ve elde edilen ganimetlere paralel olarak imar hareketlerinde de bir artış olduğu gözlenmektedir. Osmanlı sultanları kendilerini bu kutsal savaşın önderleri olarak görmüş⁶, bazıları "gazi" unvanını kullanmıştır. Yürüttükleri bu kutsal savaşa binaen Orhan

² A.Y.Ocak, "Osmanlı 'Resmî (Yahut İmparatorluk) İdeolojisi' Meselesi", *Doğu Batı*, 29 (2004), s.79.

³ S.Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam. Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev: E.Kılıç), İstanbul 1997, s.40-41.

⁴ Gazâ ideolojisinin edebî metinlerdeki yansımaları için bkz. Ş.Tekin, "XIV.Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası "Gâziliğin Yolları" Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gazâ/Cihâd Kavramları Hakkında", *Journal of Turkish Studies*, 13 (1989), s.139-204; O.Ş.Gökyay, "Ideology and Literature During the Expansion of the Ottoman Empire", *Süleyman the Magnificent and His Time*, (Ed.H.İnalçık-C.Kafadar), İstanbul 1993, s.381-394; M.İsen, "Akinçılığın Türk Kültür ve Edebiyatına Katkıları", *Türkiye Günlüğü*, 49 (1998), s.80-86.

⁵ Yazıcızade Ahmed Bican, *Âşıkların Nurları Envârü'l-Âşikin*, (Baskıya Haz: A.Kahraman), Basım yeri ve tarihi yok, c.3, s.667, 673, 781, 914.

⁶ C.İmber, "The Ottoman Dynastic Myth", *Turcica*, 19 (1987), s.8-9.

Bey “gazi” unvanını kullanırken⁷, I. Bayezid zaferle sonuçlandırdığı bu savaşların sağladığı şöhretle Mısır’daki halifeden kendisinin Anadolu sultanı (sultanü'l-Rum) olarak tanınmasını istemiştir⁸. İnalçık gazânın Osmanlılar sayesinde İslâm dünyasında siyasi güç ve otorite kaynağı olarak dikkate alınmasıyla birlikte İran şahlarının da “gazi” ve “mücahidin” unvanlarını kullandıklarını ileri sürer⁹.

Gazâ yoluyla elde edilen Hıristiyan topraklarındaki gayrimüslim nüfustan alınan kelle vergisi, Osmanlı ekonomisinin en önemli gelir kalemlerinden birini oluştururken, bu bölgelerde mirî arazi dışında kalan ve çoğu vakıf arazisine dönüştürülen topraklardan elde edilen gelirler de kentlerde inşa edilen anıtların idamesini sağlıyordu¹⁰.

Aynı zamanda bir mal ve zenginlik edinme biçimi olan gazâdan¹¹ sağlanan ganimetlerin XIV-XV. yüzyıl Osmanlı mimarisine yansıma biçimi daha çok zaviyeli cami denilen ve dinî kimliği kadar sosyal nitelikleri de bulunan yapılarda olmuştur¹². Örneğin Aşıkpaşaoğlu, Yıldırım Bayezid’ın, Osmanlı devletinin Edirne, Bursa, Bergama gibi farklı merkezlerine inşa ettirdiği yapıların kaynağı olarak Niğbolu zaferini ve elde edilen ganimet-

⁷ Orhan Bey’in Bursa Kalesinin içinde yaptırdığı ve depremden dolayı yıkıldığı için yeri tam olarak bilinmeyen camisinin bugün Şhadet Camisinin doğu kapısı üzerinde bulunan H.738/M.1337-38 tarihli kitabesinde, kendisini gazi ve mücahitlerin önderi olarak vasıflandırdığı görülür. Aynı unvanlar 1417 yılında Çelebi Mehmed döneminde onarılan 1339 tarihli Bursa Orhan Gazi İmareti’nin 1417 tarihli tamir kitabesinde de zikredilir. Kitaplar için bkz. E.H.Ayverdi, *Osmanlı Mi’marisinin İlk Devri (630-805/1230-1402) I*, İstanbul 1989 (2.Baskı), s.59 ve 80.

⁸ N.Vatin, “Osmanlıların Yükselişi 1392-1451”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev.: S.Tanilli), İstanbul 1995, s.55.

⁹ H.İnalçık, “Osmanlı Padişahı”, *A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13/4 (1958), s.69.

¹⁰ Halil İnalçık, Osmanlı ekonomisiyle ilgili çalışmalarında Osmanlı mali kaynaklarının tahlil vergisi (a’şar), cizye (kelle vergisi), maden, tuz, gümrük iltizamları, darphaneler, pazar resimleri ve vasal devletlerden alınan haraçlardan meydana geldiğini, örneğin 1475 yılında cizye, madenler ve darphane gelirlerinin toplam gelirin yüzde seksenini karşıladığını ileri sürer. Bkz. H.İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, c.I, (Çev: H.Berktaş), İstanbul 2000, s.93; aynı yazar, “Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Doğu Batı*, 17 (2001), s.14-15.

¹¹ C.İmber, *Şeriatın Hukuka Ebussuud ve Osmanlı’da İslamî Hukuk* (Çev: M.Bedir), İstanbul 2004, s.77.

¹² Zaviyeler ve zaviyeli camilerle ilgili olarak bkz. S.Eyice, “İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler”, *İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1963), s.1-80; A.Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara 1964; A.Işık-Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları. Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul 1977.

leri gösterir¹³. İnşa edildiği yıllarda şehir merkezlerinin dışında bulunan bu yapılar¹⁴, birbirleriyle kaynaşmamış mekanlardan oluşan, ibadetle birlikte barınma mekanlarını da içeren, orijinal minberleri olmamasına bakılırsa cuma namazları kılınmayan ve Kanunî dönemiyle birlikte Sünnileşmiş toplum içinde inşalarından vazgeçilmiş örneklerdir.

İnşa edildiği yıllarda kent varoşlarında bulunan bu yapıların pek çok örneği, sınır boylarında yarı dinî yarı askerî kimlikli derviş ve abdallar tarafından kurulmuş ve bir süre sonra çevresindeki köy ya da kasabanın çekirdeğini oluşturmuştur¹⁵.

Kutsal savaşın önderleri olarak ordunun başında bu seferlere iştirak eden Osmanlı sultanlarının II. Mehmet'e kadar hükümdarlık yapanlarının hepsinin bu tür camiler inşa ettirdikleri bilinmektedir. Örneğin Orhan Gazi'nin Bilecik, Bursa ve İznik'te, I. Mehmet'in Bursa'da, II. Murad'ın Bursa ve Edirne'de kendi adlarına bu türden inşa ettirdikleri camileri¹⁶ vardır.

En azından 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar kutsal savaş gazânın komutanları ve her türden yapının banisi olarak Osmanlı padişahının saltanat makamını her ne şekilde olursa olsun ele geçirmesi, Tanrı'nın ona bir lütfu olarak kabul edilmektedir. Tahta geçişte veliahtlık müessesesinin olmadığı, saltanatın hangi şehzade tarafından ele geçirilmişse onun hakkı olduğu ve bu süreçte kardeş katlinin de şeriata uygunluğu 15. yüzyılda kanunlaşmış düsturlardır. Ancak Anadolu'nun Beylikler dönemi (14. yy) içinde Osmanlı hanedanının meşruiyetini, kimi zaman son Anadolu Selçuklu sultanının haleflğine veya mensup oldukları Kayı boyunun Oğuz Han'a dayandırılmasıyla sağlamaya çalıştıkları¹⁷ dikkati çekmektedir. Tursun Beğ, 15. yüzyılın

¹³ Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* (Haz: A.N.Atsız), Ankara 1985, s.66-70.

¹⁴ U.Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziki Yapının Evrim Süreci (11-14. Yüzyıl)*, İstanbul 1987, s.179-180. U.Tanyeli bu tür yapıların kent varoşlarına inşasının, şehir merkezlerinde oturmaları istenmeyen yarı kentli yarı göçebe gelenekli kitlelerden kaynaklandığını ve bilinçli bir tercih olduğunu ileri sürer.

¹⁵ Ö.L.Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), s.290; A.İşık-Doğan, *a.g.e.*, s.39.

¹⁶ Adı geçen sultanların camileri için bkz. E.H.Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri (630-805/1230-1402) I*, İstanbul 1989.; aynı yazar, *Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri (806-855/1403-1451) II*, İstanbul 1989.

¹⁷ H.İnalçık, "Osmanlılarda Saltanat Veraset Usûlü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 14 (1959), s.77-78.

sonlarında yazdığı eserinde, hükümdarda bulunması gereken vasıfları adaletli olmak, hizmet erbabının hakkını bilmek, reayanın emlâkına el uzatmamak, zulme uğrayanlara yardım, acze düşmeyecek kadar yumuşak olmak, hazineyi dolu tutup halkın dostluğunu kazanmak için harcamak şeklinde belirtirken¹⁸, kendisinden dört asır önce yaşamış olan Nizamü'l-Mülk hükümdarların görevleri arasında kanallar açmak, surlar inşa etmek, köprüler yapmak, yeni şehirler kurmak, ana yollar üzerine ribatlar ve ilim isteyenler için medreseler inşa etmeyi sayar¹⁹.

İstanbul'un fethi, imparatorluğa dönüşen Osmanlı devletinin bürokratik ve siyasal yapısında olduğu kadar, mimarisinde de ileride ortaya çıkacak değişimlerin başlangıcını oluşturacak yapılanmalar meydana getirdi. Fetih günü II. Mehmed'in "Şu andan itibaren İstanbul benim tahtımdır" beyanı²⁰ şehrin imparatorluk yıkılıncaya kadar saltanat merkezi olacağıın ifadesidir. İstanbul, imparatorluğun şehirleri arasında çok önemli bir konuma yükselecek, örneğin 16. yüzyıl sonlarında şehnameci olan Talikizâde Osmanlı hanedanlığının meşruiyetini savunurken, İstanbul gibi bir şehre sahip olmanın meşruiyet kaynaklarından biri olduğunu ileri sürecektir²¹. 19. yüzyıl Osmanlı aydınlarından Cevdet Paşa'da (1822-1895) II. Abdülhamid'e sunduğu bir layihada, Osmanlı hilafetinin mevkiini anlatırken dört temel direktan bahsederek, bunların Osmanlı hükümdarı, Türkiye hükümeti, İslâm dini ve payitaht İstanbul olduğunu vurgular²². İstanbul'un saltanat merkezi olması imparatorluktaki tüm kesimlerin arzusu değildir. Öteden beri devlet içinde var olan gazilerle bürokratlar arasındaki mücadele bu fetihle gün yüzüne çıkmıştır. Gazilere göre Edirne merkez tutularak, merkezi bürokrasi ve denetimden uzak bir şekilde Balkanlarda fetihlere devam edilmelidir²³. II. Mehmed neticede hem gazileri merkezden uzaklaştırıp, elde ettikleri kazanımları sıkı bir denetime almış, hem de Çandarlı'nın şahsında bir asırdır devam eden Türk kökenli bürokrasiyi kaldırıp yerine devşirme kökenli kapıkullarından oluşan merkezi bir bürok-

¹⁸ H.İnalçık, "Osmanlı Padişahı... s.75.

¹⁹ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, (Haz: M.A.Köymen), Ankara 1982, s.12.

²⁰ H.İnalçık, "İstanbul: Bir İslâm Şehri", (Çev: İ.Kalın), *İslâm Tetkikleri Dergisi*, 9 (1995), s.253.

²¹ G.Necipoglu-Kafadar, *The Age of Sinan. Architectural Culture in Ottoman Empire*, London 2005, s.30.

²² H.Yavuz, "Sadrazam Lütü Paşa ve Osmanlı Hilâfeti", *X. Türk Tarih Kongresi*, c.5, Ankara 1994, s.2104.

²³ C.Kafadar, *Between Two World. The Construction of the Ottoman State*, Los Angeles 1995, s.152.

rasi yaratmıştır²⁴. Gazilerin bu uygulamalardan hoşnutsuzluğu, İstanbul'un fethinden 20 yıl sonra yazılmış olan *Saltuk-nâme*'de çok iyi anlatılmıştır. Ebü'l-Hayr-ı Rumî'nin derlediği eserde, "kim Rümü zaptetmek isterse Edirne'de dursun, zira gaziler ocağıdır" şeklinde ifadelerle Edirne övülürken, İstanbul'la Edirne'nin karşılaştırıldığı bölümde "Bu şehir (İstanbul) akıbet Müslümanların elinde harab olur. Sebeb-i harab fışk ve fücür, fesad ve zina ve livatadan ve zulm ve cevrden ve bed efalleri çok ola, dahi Hak Teala kaht ve ta'unlar vire ve zelzele çok ola, en son bu şehir harab ve hasf olup yire geçe, gide, anma bir tarafı kala, ol yir umaram Ayasofya tarafıdır. Zira anun-çün dua olunmuştur. Edirne harab olmaz. Meğer gazadan Müslümanlar vazgeçeler, ol şehir nazargâh-ı Hak'tur. Onun halin Allah Teala bilir."²⁵ denilerek adeta Edirne İstanbul karşısında yüceltilmiştir. Edirne ile İstanbul arasında yapılan ve Edirne'nin methiyle sonuçlanan kıyaslamalar esasen iki şehrin coğrafi yapısından, birikiminden ziyade II. Mehmed'in (1451-1481) politikalarına duyulan gizli muhalefetten kaynaklanmaktadır. II. Mehmet zamanında İstanbul'un iskân ve yeniden inşası, fethedilen bölgelerdeki kalelerin sağlamlaştırılması ve ordunun sayısının artırılması masraflara yol açmıştır. İstanbul'un iskanı için Anadolu'dan yapılan sürgünler, başlangıçta İstanbul'a göçü teşvik için her gelene parasız olarak verilen mülklerden daha sonra alınmaya başlanan kira bedelleri, neredeyse beşer yıllık dönemler içinde uygulanan % 20'lik develüasyonlar ve en önemlisi vakıf ve mülklerin (Tursun Beğ'e göre bunların sayısı 20.000'den fazladır) tımarlı sipahilere dağıtılması geniş halk kitlelerinde ve özellikle ulema sınıfı, şeyhler ve Türk-Müslüman bey ailelerinde Fatih ve yönetimine karşı bir memnuniyetsizlik meydana getirmiştir²⁶. Fatih'in politikalarına duyulan hoşnutsuzluk, Velâyetnâme-i Sultan Otman²⁷ ve Menâkıb-ı Mahmud Paşa-i Veli²⁸ gibi çağdaş yazmalarda da yansıtılmaya çalışılmıştır.

Fatih'e ve politikalarına karşı ne kadar muhalefet veya hoşnutsuzluk olursa olsun 15. yüzyıldan sonra biçimlenmeye başlayan Osmanlı saltanat ideolojisinin yansıtılmaya çalışıldığı merkez İstanbul, yani payitaht olmuş-

²⁴ F.T. Yaşar, Çiğdem Kafescioğlu, "The Ottoman Capital in the Making: The Reconstruction of Constantinople in the Fifteenth Century", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/6 (2005), s.764.

²⁵ Ebü'l-Hayr-ı Rumî, *Saltuk-Name II*, (Haz: Ş.H.Akalın), İstanbul 1988, s.241, 244.

²⁶ H.İnalçık, "Mehmed II", *Türkiye Diyanet İşleri Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28 (2003), s.404.

²⁷ H.İnalçık, "Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed", *Doğu Batı*, 26 (2004), s.11-28.

²⁸ İ.Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Yönetici Sınıf Hakkında Kamuoyunun Oluşumuna Bir Örnek: Menâkıb-ı Mahmud Paşa-i Veli", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara 2000, s.37-56.

tur. İstanbul'un biri Doğu Roma, diğeri Osmanlılar zamanında olmak üzere iki defa böyle bir ideolojinin merkezi olduğu kabul edilir. Böyle bir merkez oluşturmada dikkate alınan noktaları S.Vryonis şöyle belirler²⁹:

- a) İmparatorun şahsında merkezileşen bir saltanat,
- b) Şehri korumak için kente ait kutsal kişilerce mukaddesleştirme,
- c) Karmaşık ve güçlü bir bürokrasi ve arşiv teşkilatı kurma,
- d) Bürokratik bir dil oluşturma,
- e) Sultan ve devletin korunması için askerî bir sistem geliştirme,
- f) Fizikî çevreyi anıtsallaştırma,
- g) Geliri biriktirme ve merkezileştirme,
- h) Nüfus yoğunluğunun toplanması,
- ı) İmparatorluğa bağlı tören geleneklerinin oluşturulması.

Şüphesiz ki bu ideolojinin fermanlar, minyatürlenmiş edebi yazmalarla iletildiği daha dar, seçkin ve bürokrat bir çevrenin yanı sıra, sünnet düğünleri veya Cuma selamlığı gibi törenlerle daha geniş yığınlara yansıtıldığı bilinmektedir. Ancak bunların hiç biri süreklilik açısından bu ideolojiyi sokaktaki insana mimarî kadar anlatabilecek güçte değildir. Mimarî eserler hükümdarın kendi halkının ve üst tabakasının nazarında meşrulaşmasının en büyük göstergesidir. Mekke'de yapılacak binalar ise diğer Müslüman halkların gözünde meşruluğunu sağlayan unsurlardır³⁰.

Fatih'in kendi adına İstanbul'da inşa ettirdiği külliye³¹, kendinden önce Bursa ve Edirne'de inşa edilen örneklerden hem yapı sayısı ve tasarımı hem de yüklendiği anlamlar bakımından farklılık gösterir. İstanbul'un tepelerinden birine, fetihten önce harap olan Havariyyun Kilisesi'nin kalıntılarının üzerine³², 120.000 metre karelik bir alana yerleştirilen külliye merkezde cami, caminin doğu ve batısında sekizer tane olmak üzere toplam 16 med-

²⁹ S. Vryonis'in görüşü için şu yayına bkz. F.Çalışlar-Yenişchirlioğlu, "Saltanat İdeolojisi ve Osmanlı Sanatı", *Osmanlı*, (Ed.G.Eren), c.9 (1999), s.18-19.

³⁰ S. Faroqhi, *a.g.e.*, s.156-157.

³¹ Fatih Külliyesinin tarihi süreç içinde işleyişi ile ilgili olarak bkz. F.Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara 2003.

³² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c.1, (Türkçeleştiren: Z.Danışman), İstanbul 1969, s.141-142.; Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi İstanbul Camileri ve Diğer Dinî ve Sivil Mi'marî Yapılar*, (Haz: A.N.Galitekin), İstanbul 2001, s.48.

rese, güneyde darüşşifa ve tabhane ile kervansaray, caminin kuzey tarafına inşa edilmiş mektep ve kütüphaneden oluşmaktadır (Plân-1; Res.-1). 1463-1470 yılları arasında inşa edilen külliyyede, erken örneklerden farklı olarak merkeze cami yerleştirilmiş, eğitim yapıları ise simetrik olarak doğu ve batıya, sosyal işlevli yapılar ise güneye inşa edilerek geometrik bir plânlama yapılmıştır³³. Külliyyenin merkezinde, İstanbul'un her yerinden görünecek tarzda, sultanın merkezi otoritesini simgeleyen cami, bir tam ve onun güneyine eklenmiş yarım kubbesiyle Ayasofyadan ilham alınarak inşa edilmiştir. Ayasofyaya benzer olarak inşa edilmesi baninin isteği olarak yorumlanır³⁴. Ayrıca G.Necipoglu, Murat Paşa, Mahmut Paşa gibi vezirlerin külliyelerinin küçük ölçekli olarak yapılmalarının da sultanın isteği olduğunu ileri sürer³⁵. Bu vezirlerin inşa ettirdiği külliyelerin camileri, Bursa'daki zaviyeli camilerin plânlarını devam ettirirler. Külliyyenin plânlanışında, bir ölçüde ulema sınıfını simgelediğini düşündüğüm eğitim yapılarının caminin yaklaşık 70 m. doğu ve batısına inşa edilerek sultanın siyasi otoritesinin simgesi durumundaki caminin gösterimi pekiştirilmiştir. Böylece bir ölçüde sultanın biricikliği vurgulanırken, Fatih'in "*Cenab-ı şerifimle kimesne taam yemek kanunum değildir, meğer ehl-i ryâlden ola. Ecdâd-ı izamım vüzerasile yerleriniş, ben ref etmişim*"³⁶ şeklindeki sultanî hukukuna da riayet edilerek, güç hiyerarşisindeki sıralamanın mimarî plânlamaya aktarılmış olduğu dikkati çekmektedir³⁷. Kurulduğu yıllarda 350 gibi oldukça yüksek sayıda personeli³⁸ olduğunu öğrendiğimiz külliyyenin vakfiyesinde Fatih'in kendisini "Emir'ül-Mü'minin ve İmâm'ül-Müslimin" şeklinde tanımladığı görülürken, caminin kitabesinde³⁹ devletin kurucusu Osman Gazi'ye kadar bütün atalarının isimlerinin zikredilmiş olması⁴⁰ saltanatın şahsında toplanmış devamlılığına da işaret etmektedir.

³³ H.Cranc, "The Ottoman Sultan's Mosques Icons of Imperial Legitimacy", *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order*, (Ed. I. Bierman, R.Aboul el-Haj, D.Preziosi), New York 1991, s.180-181.

³⁴ G.Necipoglu, "Anatolia and The Ottoman Legacy", *The Mosque: History Architectural Development and Regional Diversity*, (Ed.Frischman and H.Khan), New York 1994, s.154.

³⁵ G.Necipoglu-Kafadar, *The Age of Sinan...* s.84.

³⁶ H.İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş. Orfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13 (1958), s.114.

³⁷ F.T.Yaşar, a.g.m., s.768.

³⁸ F.Unan, a.g.e., s.135.

³⁹ Kitabeye için bkz. E.H.Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri (855-886/1451-1481) III*, İstanbul 1989 (2.Baskı), s.385-386.

⁴⁰ T.Öz, *İstanbul Camileri, I-II*, Ankara 1997 (3. Baskı), s.58.

17. yüzyılda Evliya Çelebi Fatih Camisi'ni, inşaatında başka milletlerden amele çalıştırılmamış, içine Yahudi girmemiş ve hizmet edenlerin guslederek çalıştıklarından hareketle duaların kabul edileceği ruhanîyetli bir cami olarak tanımlarken⁴¹, külliye'nin inşasından kısa süre sonra II. Bayezid döneminde (1490) yazılmış bir Anonim Tevârih-i Âli Osman'da Fatih Camisi'nin banisi ile Ayasofya'nın banisinin dönemi karşılaştırılır. Anonim Tevârih-i Âli Osman'ın müellifine göre, Jüstinyen zamanında binaların mimarları ödüllendirilir, tüm işçilerin ücretleri eksiksiz ödenirken, Fatih döneminde külliye'nin mimarının öldürüldüğünden, külliye inşaatında çalışan işçilerin memleketlerinden sürgün getirilip, üç gün çalıştırılıp bir gün ücret verildiğinden, inşaatta kullanılan malzemenin elde edilmiş kaynaklarının belirsizliğinden ve inşaatın halka yüklenen ağır vergilerle yürütüldüğünden bahsedilerek, bu şartlarda inşa edilmiş bir caminin banisine sevap kazandırmayacağı⁴² belirtilmektedir. Sultanın tebasının gözündeki meşruiyetini pekiştiren anıtların nasıl yapıldığının sorgulanarak meşruiyet probleminde dönüşmesini yansıması bakımından yukarıdaki satırlar oldukça ilginçtir. Fatih'in politikalarına duyulan hoşnutsuzluğun daha sonraki Osmanlı hükümdarlarının politikalarında ve sanatsal tavırlarında da etkili olmuş olabileceği ileri sürülebilir. Örneğin Hünername gibi resimlenmiş Osmanlı tarihlerinin hiçbirinde İstanbul'un fethinin konu olarak seçilmemiş olması, 16-17. yüzyılda yazılmış Osmanlı tarihlerinde bu önemli fethin sadece birkaç sayfada anlatılması yukarıdaki yaklaşımımızı destekler niteliktedir.

II. Bayezid döneminde (1481-1512), Fatih'in yönetim politikalarından ve resim, mimarî gibi alanlardaki sanatsal tavırlarından vazgeçildiğini gösteren uygulamalar söz konusudur. II. Bayezid babasının ölümü üzerine, yenicilerin bazı tavırları yüzünden babası Fatih'e benzettikleri Cem yerine kendisini desteklemeleriyle padişah olmuştur. Bayezid'in, babasının sağlığında, Amasya şehzadesi iken, vakıf ve mülklere yönelik kısıtlamaları uygulamada yavaş kalması ve İstanbul'a gönderilmesi istenen bir tüccarı teslim etmemesi gibi bazı olaylardan dolayı babasıyla arasının açık olduğu belirtilir⁴³. Hattâ II. Bayezid'a devleti yönetmede babasını değil, dedesi II.

⁴¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c.1, (Türkçeleştiren: Z. Danişman), İstanbul 1969, s.142

⁴² Ç.Kafescioğlu, "Heavenly and Unblessed, Splendid and Artless: Mehmed II's Mosque Complex in Istanbul in the Eyes of Its Contemporaries", *Aptullah Kuran İçin Yazılar*, (Ed. Ç.Kafescioğlu-L.T.Şenocak), İstanbul 1999, s.217 vd.

⁴³ Ş.Turan, "Bayezid II", *Türkiye Diyanet İşleri Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5 (1992), s.234, 237.

Murad'ı örnek alması tavsiye edilir⁴⁴. II. Bayezid'in padişah olduktan sonra ilk işi, babasının zamanında vakıf ve mülkleri ellerinden alınanlara bunları iade etmek olmuştur⁴⁵.

II. Bayezid'in hükümdar olduktan sonra Topkapı Sarayı'nda babası zamanında yaptırılmış bir takım freskleri söktürüp pazarda sattığı ileri sürülmektedir⁴⁶. Ancak onun zamanında baniliğini yaptığı üç büyük külliye'nin inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Bunlardan biri 27 yıl şehzadelik yaptığı Amasya şehrine armağanı (1486), diğeri Kili ve Akkerman kalelerinin fethinden önce ordunun konakladığı Edirne'de halkın darüşşifa yaptırmasını istemesine binaen yaptırılan külliye (1484-1488) ve İstanbul'da bulunduğu semte adını veren külliyesidir (1501-1505). II. Bayezid'in bir medrese ve imaretle camiden oluşan Amasya külliyesinin (1486) camisi, erken dönem Bursa örneklerinden ilhamla inşa edilmiş bir yapı olup tabhanelerin ortadan kaldırıldığı bir plânlamaya sahiptir. Amasya'daki külliye, yaklaşık olarak Edirne'deki külliyeyle aynı tarihlerde inşa ediliyor olmasına karşılık, özellikle camilerdeki plân farklılığı, Osmanlı öncesinde Danışmendli, Selçuklu ve Beylikler döneminin de önemli merkezlerinden biri olan Amasya'ya Osmanlı'ya özgü bir plânda cami yaptırılmak istenmesi olarak yorumlanabilir.

II. Bayezid'in Kili ve Akkerman kalelerinin fethinden sonra tamamlanan ve bir ölçüde bu fethi anıtsallaştıran Edirne'deki külliyesi (Plân- 2-3; Res. 2), Amasya'ya oranla daha çok yapıyı içermekte ve cami, tabhane, medrese, darüşşifa, mutfak, fırın, depo, yemek salonu, ahır, köprü, çifte hamam, su değirmeni, dolaplar, tuvaletler, dükkanlar ve meskenlerden oluşmaktadır⁴⁷. Sayıları değişmekle birlikte ortalama 165 personeli olan külliye, vakıf kaynaklarının çoğunun kırsal alan gelirlerinden ziyade şehir emlakına dayalı olmasıyla farklılık arz eder⁴⁸. Külliye'nin merkezi yapısı konumundaki camisi tek mekanlı ve avlulu bir plânlamaya sahiptir. Ancak daha önceki plânlamalardan farklı olarak caminin doğu ve batı kanatlarına birer tabhane yapılmıştır. Tabhaneler, merkezdeki bir kubbenin dört yönüne açılmış eyvanlar ve köşelerdeki kubbelerle dokuz birimli olarak düzenlenmiştir. Tabhanelerin caminin doğu ve batı duvarına açılan pencerelerden

⁴⁴ H.İnalçık, "Murad II", *İslâm Ansiklopedisi*, 8 (1987) (4. Baskı), s.614.

⁴⁵ H.İnalçık, "Mehmed II", *Türkiye Diyanet İşleri Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28 (2003), s.404.

⁴⁶ H.İnalçık, "Osmanlı Tarihinde Dönemler. Devlet-Toplum-Ekonomi", *Osmanlı Uygarlığı*, (Ed. H.İnalçık-G.Renda), İstanbul 2002, c.1, s.97.

⁴⁷ F.Müdderrisoğlu, "Edirne II.Bayezid Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, 22 (1991), s.152.

⁴⁸ F.Müdderrisoğlu, a.g.m., s.153.

bazılarını kapattıkları gözlenerek, sonradan yapılmış olabilecekleri akla yakın görünmekle birlikte, külliye vakfiye nüshalarında bu mekanlarda kullanılacak halı, bir yüzü deriden döşek, yastık, kandil ve hasır gibi kullanım eşyalarından bahsedilmiş olması⁴⁹ bu ihtimali çürütmektedir. Ancak vakfiye nüshalarında doğrudan tabhanelerde çalışan görevlilerden bahsedilmemektedir. Külliye inşaa edildiği yıllarda Edirne şehrinin varoşunda bulunması ve dolayısıyla yerleşim ve arazi açısından bir sıkıntı olmamasına rağmen tabhanelerin camiye bitişik inşaa edilmesi tartışılmış ve çözümlenmiş bir konu değildir. Külliye mimarının hafızasında İstanbul Eski Fatih Camii gibi bir örnek varken böyle bir plâna yönelmesi muhtemelen II. Bayezid'in politikalarıyla ilişkilendirilebilir. II. Bayezid'in İstanbul'daki külliyesinde de caminin doğu ve batı duvarlarına bitişik olarak inşaa edilmiş tabhane mekanları görülmektedir (Plân- 4; Res.-3). Orijinalinde merkezi bir kubbenin dört köşesine inşaa edilmiş kubbeli birer odadan oluşan bu mekanların ocakları daha sonraki onarımlarda kapatılmış ancak merkezi kubbenin kasnağında bacaların yerlerini görmek mümkündür⁵⁰. Evliya Çelebi, bu mekanların misafirler için yapılmış kış odası medreseler olduğunu, sonradan binaya katılarak camiye genişlettiklerini ileri sürer⁵¹. Camisinin plânlaması, Edirne'deki külliye camisinden farklı olarak İstanbul Eski Fatih Camii'ne daha doğrusu Ayasofya'nın plânına daha çok benzeyen İstanbul II. Bayezid külliyesinde de tabhanelerin camiye bitiştirilmesi, Bayezid'in babasının ölümünden sonra kardeşi Cem'le giriştiği saltanat mücadelesinde kendisini destekleyen yeniçeriler, gazi ve dervişlerden oluşan uç kültürünün temsilcilerine sunulmuş bir şükran ifadesi olarak yorumlanır⁵².

Osmanlı tarihinin en kahraman hükümdarlarından biri olarak kabul edilen I. Selim'in saltanat yıllarında (1512-1520) kendi adına İstanbul'a bir cami yaptırmamış olması oldukça ilginçtir. Kanaatimce böyle bir sonuç İstanbul'un yapısal olarak doygunlukla, külliye inşaa edilecek arazi yokluğuyla veya ekonomik yetersizlikle açıklanamaz. I. Selim hükümdarlığı zamanında Safevî hükümdarı Şah İsmail'le 1514 yılında Çaldıran'da yaptığı savaşı kazanıp Tebriz'i Osmanlı topraklarına dahil etmiş, 1517 yılında da Memlûklu devletini ortadan kaldırmıştır. Özellikle Tebriz'in fethiyle birlikte Osmanlı nakkaşhanesinde klâsik dönem üslûbunu oluşturacak pek çok

⁴⁹ F.Müderrişoğlu, a.g.m., s.157.

⁵⁰ İ.A.Yüksel, *Osmanlı Minarisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, İstanbul 1983, s.198-200.

⁵¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c.I, İstanbul 1969 (Türkçeleştiren:Z.Danışman), s.146-147.

⁵² G.Necipoğlu-Kafadar, *The Age of Sinan*. ... s.89.

sanatçının İstanbul'a gönderildiği bilinmektedir⁵³. Mısır ve Kahire'nin fetihle birlikte bu bölgeden yapı malzemeleriyle sanatçıların İstanbul'a gönderilmiş olduğu zikredilir. Osmanlı kaynakları bu bilgileri kaydetmeseler de, Mısırlı tarihçilerin ve o tarihlerde Mısır'da bulunan bazı elçilerin notlarından bir takım bilgilere ulaşılmaktadır. Mısırlı tarihçi İbn-i İyas, Yavuz Sultan Selim'in, Kahire Kalesi'ndeki yıkılmış saraylardan, özellikle Baysariyya, Duhaysa ve Bahra saraylarının kabul salonlarındaki (qa'as) mermerlerin alınmasını emrettiğini, özel konaklara zorla girildiğini ve bütün mermerlerin alındığını ileri sürerek, bu mermerlerin türlerini tanımlamakta ve Selim'in Kahire'deki Kansu Gavri Medresesi modelinde bir medrese inşa ettirmek için bu mermerleri gemilere yükleyip İstanbul'a gönderdiğinden ve hattâ malzemelere benna, mühendis, neccar, hakkar, haddad gibi sanatçıların da eklendiğinden bahseder. M.Meinecke, Kahire Gavriyye Medresesi'nin (1504-1505) mimarı, Memlûkluların son muallim el-muallimi mimar el-Şihabi Ahmed b. el-Bedri Hasan b. el-Tulunî'nin de İstanbul'a gittiğini ileri sürer⁵⁴. H.İnalcık da, kutsal emanetlerle birlikte gemilere yüklenen ganimetlerin İstanbul'a gönderildiğini belirtir. Fakat bu ganimetlerin içinde yukarıda bahsedilen inşaat malzemelerinin olup olmadığını bildirmez⁵⁵. Ancak bu malzemelerle Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığı zamanında ne Kansu'nun medresesine benzer bir medrese ne de bir külliye yapılmıştır.

Tarihî kaynaklar Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ın fethinden sonra dönüşte beş ay kadar Şam'da kaldığını bu esnada ünlü mutasavvıf Muhyiddin-i Arabî'nin mezarının üzerine bir türbe ve çevresine de bir cami ve imaret yaptırdığını belirtmektedir⁵⁶. Bu külliyenin dışında Yavuz Sultan Selim'in

⁵³ Tebriz'den gelen sanatçıların da dahil olduğu chl-i hiref teşkilatı için bkz. İ.H.Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkarlar) Defteri", *Belgeler*, XI/15 (1986), s.23-76.; Tebriz'den gelen sanatçıların sonraki yıllardaki faaliyetleri için bkz. G.Necipoglu, "A Kânûn for the State, A Canon for the Arts: Conceptualizing the Classical Synthesis of Ottoman Art and Architecture", *Soliman Le Magnifique et Son Temps*, (Ed. G.Veinstein), Paris 1992, s.197.

⁵⁴ M.Rogers, "The State and the Arts in Ottoman Turkey", *Atken Des VI. Internationalen Kongresses für Türkische Kunst München vom 3. bis 7. September 1979*, München 1987, s.77.

⁵⁵ H.İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev: R.Sczer), İstanbul 2003, s.39.

⁵⁶ Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, (Haz: A.Uğur-M.Çuhadar), Ankara 1990, s.439; Celibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü'l-Târih-i Künhü'l-Ahbâr*, (Haz: A.Uğur-A.Gül-M.Çuhadar-İ.H.Çuhadar), Kayseri 2006, s.629; Şam'daki bu külliyenin mimari düzenlemesi için bkz. İ.A.Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II.Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, İstanbul 1983, s.447-448.

kendisi için İstanbul'da Topkapı Sarayı'nın dışında, sahil kenarında, Abdüsselam adında mimara bir köşk yaptırdığı, hattâ köşkün çok süslü olarak yapıldığından dolayı mimarı azarladığı ve mimarın da köşkün masraflarının "beytül maldan alınmayıp, sultanın kendi hazinesinden yapıldığını" belirttiği kaydedilmektedir.⁵⁷ Bu köşk, Busbecq ve Lubenau gibi 16. yüzyılda İstanbul'a gelmiş elçilerin anlattıkları, içinde tarih konulu resimler ve Yavuz Sultan Selim'in beğenmediği Fatih portresinin yanı sıra Çaldıran Zaferini konu alan duvar resminin bulunduğu mermer köşk olmalıdır.⁵⁸

Yavuz Sultan Selim'in yukarıdaki yapılar dışında bina inşa ettirmediği tarihî kaynaklarca sabittir. Sırtında çıkan bir çıban yüzünden Çorlu'da vefat eden Yavuz Sultan Selim'in İstanbul'da Mirza Sarayı denilen yüksek bir yere defnedildiği⁵⁹, mezarının üzerine daha sonra şehzadesi Süleyman tarafından bir türbe, medrese, cami ve tabhaneden oluşan külliye inşa ettirildiği kaynaklardan⁶⁰ öğrenilmektedir. Evliya Çelebi, külliyenin temelini 1520 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından atıldığını ve 1526 yılında Kanunî Sultan Süleyman tarafından tamamlandığını ileri sürerken⁶¹, Ayvansarayî külliyenin basınının sultan Süleyman olduğunu belirtir⁶². Kanunî Sultan Süleyman tarafından babası adına yaptırılan İstanbul Yavuz Sultan Selim camisi (Plân- 5; Res.- 4), Edirne II. Bayezid Külliyesi'nin camisiyle aynı plânda inşa edilmiş olup, iki cephesine eklenmiş tabhane hücreleriyle, adına inşa edilmiş kişinin (Edirne II. Bayezid'da olduğu gibi) tahtı ele geçirmede yeniçerilerin ve gazilerin desteğine mazhar olduğunu simgeleyecek tarzda yapılmıştır. Oysa Kanunî Sultan Süleyman kendisi adına yaptırdığı külliyesinde bu plânlamayı tercih etmeyecektir. Günümüz araştırmacılarından H.Crane yapının Mısır'ın fethi anısına yapıldığını ve Yavuz'un hayal ettiği ölçülerden daha küçük inşa edildiğini ileri sürer.⁶³

İstanbul Yavuz Sultan Selim külliyesinin Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılmamasının zaman yetersizliği veya sultanın ani ölümüyle ilgili ol-

⁵⁷ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü'l...* s.632-633.

⁵⁸ G.Necipoglu, *Architecture, Ceremonial and Power. The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New York 1991, s.224.

⁵⁹ A.Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri 1992, (2.baskı), s.120.

⁶⁰ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü'l...* s.632-633.; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, c.I, (Haz: B.S.Baykal), Ankara 1999, (3.baskı), s.405. Peçevi külliyyede kullanılmak üzere hazineden çekilen paranın dört yüz bin altın olarak hesaplandığını söyler.

⁶¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c.I, İstanbul 1969 (Türkçeleştiren: Z.Danışman), s.151.

⁶² Ayvansarayî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi...* s.54.

⁶³ H.Crane, a.g.m., s.181.

madığı kanaatindeyim. Yavuz'un hükümdarlığı zamanında kazandığı iki büyük askeri sefer birer Müslüman devlet olan Safevilere ve Memlûklulara karşı yapılmıştır. Müslüman devletler veya hanedanlara yapılmış askeri seferlerin gazâ olup olmadığı Osmanlı hukukunda ve kamuoyunda sıkça tartışılmış konulardandır. Osmanlıların, Osmanlı sultanının otoritesini tanımayan diğer Müslüman hükümdar veya hanedanları asi olarak kabul ettiklerini ve asilere karşı savaşı meşru gördükleri, ancak bu savaşlardan elde edilecek ganimeti meşru saymadıkları ileri sürülmektedir⁶⁴. Örneğin 16. yüzyılın en büyük fıkıh düşünürlerinden biri olan Ebussuud'a göre Safeviler sapkın olup kendileriyle savaş meşrudur. Ancak Safevî taraftarı erkeklerin ve hattâ Safevî tebası Hıristiyanların köleleştirilmesi gayri meşrudur⁶⁵. Muhtemelen kamuoyu ve hattâ tıpkı Uzun Hasan'a karşı yapılmış seferde olduğu gibi, askerler arasında da bu devletlerle savaşa, müslüman devletler olmalarından dolayı bir isteksizlik vardı ve Yavuz Sultan Selim zamanı veya arazi yokluğundan ziyade bu temayülden dolayı payitahtında bir külliye inşasına başlayamamıştı. Mevlânâ İsâ, Yavuz Sultan Selim'in ölümünden yaklaşık çeyrek asır sonra (1543) tamamladığı *Câmi'ül Mekkûnât* adlı eserinde Yavuz'u bidat sayılacak yenilikleri, zulüm ve rüşveti ortadan kaldırmış ve koyun ile kurdun, fare ile kedinin birlikte yaşayabileceği kadar huzurlu bir devlet yaratmış sultan olarak tanımlamakta ve onun ölümünden duyduğu üzüntüyü üç şeye bağlayarak ifade etmektedir. Bunlar onun Kızılbaşlardan önce ölmesi, kendisi adına bir imaret inşa ettirmemesi ve gazâdan ganimet alamamasıdır⁶⁶. Bir Osmanlı aydını olarak Evliya Çelebi, en azından Memlûkların Müslüman olduğunu kabul ederek, Yavuz ile Sultan Gavri'nin mücadelesini anlatırken Gavri'nin "ahiret çukuruna varub şehid oldu"ğunu belirtir⁶⁷. Bu bilgi ve örneklerden anladığımız kadarıyla, açık seçik yazılı bir metne dayanmasa da, payitahta bir cami inşa ettirebilmenin ve bununla reayanın gözünde saygın bir yere sahip olabilmenin en önemli dayanağı, inşa ettirilecek cami veya külliye'nin kafirlere karşı kazanılmış gazâdan elde edilmiş ganimetlerdir.

Yavuz Sultan Selim 1520 yılında öldüğünde ardında şehzade olarak sadece oğlu Süleyman'ı bırakmıştı. Bir rivayete göre Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Seferi öncesinde oğulları içinde en büyük oğlu Süleyman'ı sağ

⁶⁴ C.İmber, *a.g.e.*, s.96.

⁶⁵ C.İmber, *a.g.e.*, s.99.

⁶⁶ B.Flemming, "Public Opinion Under Sultan Süleymân", *Süleymân The Second and His Time*, (Ed. H.İnalçık-C.Kafadar), İstanbul 1993, s.54.

⁶⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Türkçeleştiren: Z.Danışman), c.I, İstanbul 1969 s.150.

bırakıp diğerlerini boğdurmuş, bir başka rivayete göre de diğer kardeşleri babasının sağlığında ölmüştü⁶⁸. Bir hükümdar olarak Kanunî (1520-1566) çağdaşı kaynaklarca daha çok kanun yapıcılığı ve adaletiyle anlatılmıştır. Koyduğu kanun ve tüzükler reayanın korunmasını temel almış, cülusundan sonra sorumsuz ve halka zulmetmiş yöneticilerin idamını onaylamıştır. Hattâ babası zamanında Tebriz ve Kahire'den sürgünle İstanbul'a getirilmiş olanların isterlerse memleketlerine geri dönmelerine izin vermiştir⁶⁹. Uygulamaları bakımından babası Yavuz Sultan Selim ve büyük dedesi Fatih Sultan Mehmet'ten farklı bir kimlik sergilemiştir. Kanunî'nin hükümdarlığının ilk zamanlarında annesi Hafsa Sultan ile bir Halveti şeyhi olan Merkez Efendi'nin etkisinde olduğu ileri sürülür⁷⁰. Onun uzun saltanatu esnasında biçimlenen sanatsal üslûplarda ilk yıllarda eklektik bir tavır, ileriki dönemlerde ise ilk tecrübelerle biçimlenmiş klasik bir senteze ulaşıldığı belirtilerek her iki dönemin de güçlü vezirlerle tanımlanabileceği vurgulanır. İlk yıllar İbrahim ve Ayas Paşalarla, klasik dönemi ise Rüstem ve Lütfü Paşayla tanımlanır⁷¹. Özellikle Rüstem Paşa'nın İmparatorluğun tarımsal ekonomisini geliştirmesi, Hint ve Avrupa ile ticareti yaygınlaştırması ve gelirleri artırması Kanunî'nin yapacağı büyük askeri seferlere olduğu kadar imâr hareketlerine de kaynak sağlamıştır. Ayrıca Rüstem Paşa'nın Avrupa'dan mücevher ve kumaş gibi lüks malların ithalatını yasaklaması, altın ve mücevherli hediyeler almayı reddetmesi, Osmanlıda kumaş sanatının yükselmesine zemin hazırlamış, lüksten kaçınma, mimari anıtların bezenmesinde sadeliği öne çıkarmıştır⁷².

Kanunî'nin Hapsburg kralı V. Karl'ın 1529 yılında Bologna'da Kutsal Roma İmparatoru unvanıyla taç giymesine karşılık, evrensel hükümdarlık iddiasında bulunduğu bilinmektedir. Hattâ bunun için veziri İbrahim Paşa tarafından Venedikli kuyumculara sipariş edilen ve papaların tacını hatırlatan, üzeri değerli mücevherlerle süslü birbiri üzerine yerleştirilmiş dört taç şeklinde tasarlanmış ve uzun sorguyla bitirilmiş başlık ve bir asanın birer hükümdarlık simgesi olarak Avrupalı elçileri kabullerinde kullanıldığı tarihî kaynaklardan öğrenilmektedir. Kanunî, 1532 yılındaki Viyana seferinde bu

⁶⁸ L.P.Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadımlar*, (Çev: A.Berktaş), İstanbul 1998, (2. baskı), s.113.

⁶⁹ H.İnalçık, "Sultan Süleyman: The Man and Statesman", *Soliman Le Magnifique et Son Temps*, (Ed. G.Vcinstein), Paris 1992, s.89.

⁷⁰ H.İnalçık, "Sultan Süleyman ...", s.90.

⁷¹ G.Necipoglu, "A Kânûn for ...", s.203.

⁷² H.İnalçık, "Sultan Süleyman...", s.94.; G.Necipoglu, "A Kânûn for...", s.198.

başlığı giymiş, geçmiş hükümdarlardan Büyük İskender'e benzetmek istemiş ve V. Karl'ı Kutsal Roma İmparatorluğu'nun "Sezar"ı olarak değil, "İspanya Kralı" olarak tanıdığını ifade etmiştir⁷³. Kanunî'nin batıya karşı yürüttüğü evrensel hükümdarlık anlayışına paralel olarak doğuda Safevilere karşı tüm İslâm dünyasının başı olmak iddiasıyla halife unvanını kullandığı bilinmektedir. C.Fleischer, bu yaklaşımların Kanunî'nin hükümdarlığının ilk otuz yılında Osmanlı dünyasında yankı bulan "Mehdici" inanışlarla ilgisi olduğunu vurgular. Kanunî'nin çevresinde bulunan Mevlânâ İsâ, Bistami ve Haydar gibi entelektüellerin ifadelerine göre, Tanrı her çağda iki evrensel yönetici atar. Biri dünyevî (sahibkiran), diğeri ruhanî (sahib-i zaman) olan bu yöneticiler en son peygamber Hz. Muhammed'in şahsında tek kişi olarak bütünleşmişti. Onlara göre Süleyman bu çağın sahipkıranı ve kutb'ül aktab'ı olarak ruhani lideridir. O böylece zahirî ve batınî gücü şahsında birleştirmiştir. Gerek Habsburglar ve gerekse de Safevilerle yürütülen savaşlar Osmanlı'nın kesin hakimiyetiyle sonuçlanmadığından 1550'lerden itibaren Mehdici ideoloji tavsamış görünse de Kanunî'nin ömrünün sonuna kadar kendisinin bir mehdi olduğunu inandığı ifade edilir. Mehdi yaklaşımındaki geri dönüşe paralel olarak Celâlzade Kanunî'yi bir sahipkiran olarak değil, mükemmel bir düzenin yaratıcısı ve huzurlu bir ülkenin sakini, dünyanın sığındığı kişi olarak tanımlar⁷⁴. Kanunî döneminde Osmanlı alimlerinin ağırlıklı olarak tartıştığı V. Karl'ın Kutsal Roma İmparatorluğu değil, "hilafet" kavramıdır. Özellikle sadrazam Lütfü Paşa ve Şeyhülislâm Ebussuud'un ilgilendiği bu kavram üzerine Bakıllanî, Maverdî, Gazalî gibi 11-12. yüzyıl düşünürlerinin de tartışmaları vardır. Ancak hepsinin ortak noktalarından biri halifenin Peygamberin de dahil olduğu Kureys soyundan gelmesidir. Ebussuud, Osmanlıların Kureys soyundan gelmediklerini bildiğinden bu özelliği görmezden gelir⁷⁵. Lütfü Paşa 1554 yılında tamamlanan *Hâzihi Risâletü Halâsî'l-Ümme Fî Ma'rifeti'l-E'imme* adlı risalesinde Sultan Süleyman'ın zamanının imamı, şeriatın muhafızı olduğunu, zamanın alimleri ile Arab, Acem, Türk sultanlarının ona hizmet ettiğini, Hicaz, Yemen, Arabistan, Irak-ı Arab, Bağdat, Mağrib, Engerus'un onun eli altında bulunduğunu ve Hanefi alimleri ve İslâm ulemasının onun imamlığını kabul ettiğini ve Onun Peygamberin halifesi olduğunu beyan eder⁷⁶.

⁷³ G.Necipoglu, "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry", *Art Bulletin*, LXXI/3 (1989), s.410-411.

⁷⁴ C.H.Fleischer, "The Lawgiver as Messiah: The Making of The Imperial in Reign of Süleymân", *Soliman Le Magnifique et Son Temps*, (Ed. G.Vcinstein), Paris 1992, s.170-171, 173.

⁷⁵ C.İmber, *a.g.e.*, s.110 vd.

⁷⁶ H.Yavuz, *a.g.m.*, s.2103.

Kanunî'nin hükümdar olur olmaz babası için İstanbul'da, annesi Hafsa Sultan için Manisa'da birer külliye inşa ettirmiş olması adeta onlara karşı duyduğu şükranın birer ifadesidir. Oysaki oğlu II. Selim, babasının sağlığında tahtın tek varisi olmasına rağmen yukarıdaki gibi bir uygulamaya yeltenmemiş, babasının ölümünden bir yıl sonra Edirne'ye kendi adını taşıyacak camisini yaptırmaya başlamıştır. Sultan Süleyman'ın saltanatını yarılacağı 1543 yılına kadar kendi adına, özellikle payitaht İstanbul'da herhangi bir imar hareketine girişmemesi dikkat çekicidir. 1543 yılında Mimar Sinan tarafından inşasına başlanan ve 1548 yılında bitirilen Şehzade Cami, Doğan Kuban'ın ileri sürdüğü gibi sultanın kendi adına yaptırmayı plânladığı, ancak oğlu Mehmed'in ölümüyle onun adına ithaf edilmiş bir eser olmalıdır⁷⁷. Hattâ Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camisi'nin de bu olayla ilişkili olduğu var sayılabilir.

V. Karl'ın bütün Hıristiyanların hamisi olma iddiasına karşılık Kanunî'nin tüm Müslümanların hamisi iddiası, payitahtta Süleymaniye Külliyesi'nin inşasıyla sergilenmiştir. Kanunî'nin başmimarı Sinan'a inşa ettirdiği Süleymaniye Külliyesi, İstanbul'un Haliç'e bakan tepelerinden biri üzerine tasarlanmış, plânlama ve yapı sayısı bakımından Fatih'in külliyesine benzetilmiştir. Külliye, geniş bir avlu içine alınarak diğer yapılardan soyutlanan cami, güneyinde Kanunî ve eşi Hürrem Sultan'ın türbeleri, kuzeybatısında darüşşifa, imaret, tabhane ile doğu ve batı tarafına inşa edilmiş ikişer medrese, kervansaray, hamam, darülhadis, türbedar odası ve külliyenin mimarı Sinan'ın türbesini içine alır (Plân- 6; Res.- 5).

Neredeyse imparatorluğun her bölgesinden getirilen malzemeye inşa edilen külliye ait inşa defterleri⁷⁸, külliye de kullanılan malzeme ve maliyetleri hakkında bilgi verdiği kadar, Osmanlı devletinin böyle büyük bir inşaat organizasyonunu başaracak örgütsel yapıya sahip olduğunu da belgelerler. İnşasına 1550 yılında başlanan külliyenin camisinin mihrap temelinde ilk taş, Kanunî döneminde saygın kurumlardan birine dönüşen şeyhülislâmlığın başındaki Ebussuud tarafından konulmuş⁷⁹, hattâ cami kitabesinin metni de onun tarafından yazılmıştır. Külliyenin en önemli yapısı olan cami, dört serbest ayağa atılmış büyük kemerlerin taşıdığı merkezi bir kub-

⁷⁷ D. Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, İstanbul 1997, s.64.

⁷⁸ Külliye malzeme alımları ve işçi ücretlerinin kayıtlarıyla ilgili olarak bkz. Ö.I. Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmaret İnşaatı (1550-1557)*, 2 cilt, Ankara 1972, 1979.

⁷⁹ Ü.Ü. Bates, "The Patronage of Sultan Süleyman The Süleymaniye Complex in Istanbul", *A.Ü. Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi In Memoriam Albert Louis Gabriel Özel Sayısı*, Ankara 1978, s.67.

be ve bunun kuzey ve güneyine eklenmiş birer yarım kubbeden oluşan harim ile kuzeydeki avludan meydana gelmektedir. Avlunun dört köşesinde toplam on şerefeli birer minare bulunmaktadır. Ayasofya'nın plânını hatırlatan bu düzenleme, II. Bayezid'in İstanbul'daki camisinde de denenmiştir. Sinan için Şehzade ve Üsküdar Mihrimah Sultan camilerinden sonra bir geri dönüşü anlatan ve neredeyse bunlardan önce yapılması gerekiyormuşcasına izlenim yaratan⁸⁰ caminin plânlanmasında baninin isteğinin etkili olduğu kanaati yaygındır. Külliye ve hattâ İstanbul silüetine hakim olan görüntüsüyle sultanın siyasal egemenliğini simgeleyen cami, külliyenin inşasından beş ay önce düzenlenen vakfiyeye göre toplam vakıf gelirlerinin %35'inin ayrıldığı ve 281 personelin görevlendirildiği⁸¹ kutsallaştırılmış bir anıta dönüştürülmüştür.

Külliyenin inşasında İskenderiye, Bealbek gibi payitahta uzak merkezlerden getirilen malzemeler, külliyenin banisinin, ismi dedesi II. Bayezid tarafından Kur'an'daki Neml suresinin 30. ayetinden alınan ilhamla, *Süleyman-ı devran* olması arzusuyla konulan⁸² Kanunî'nin, kral-peygamber Süleyman'a benzetilmesine yol açmış, kubbesinin genişliği Osmanlı devletinin genişliğiyle bir tutulup "İslâm'ın Kubbesi" olarak tanımlanmış ve Nişancı Mehmet ve Celâlzade gibi Osmanlı yazarlarınca adeta kutsanarak "İkinci Kâbe" şeklinde nitelendirilmiştir⁸³. Kanunî'nin lüks ve gösterişten uzak durarak sade bir yaşamı benimsediği dönemde inşa edilen yapıda altın yaldızlı bezemelerden kaçınılmış, daha çok cennet ve şeriat içerikli ayetleri kapsayan hat örnekleri⁸⁴ bezeme programına dahil edilmiştir. Dolayısıyla yapı, kalabalık bir alayla Cuma namazlarına katıldığı bilinen Kanunî'nin dindar kimliğine de vurgu yapmaktadır.

Kazandıği askerî zaferlerle meşruiyeti sorgulanmayan Kanunî'nin inşa ettirdiği caminin Ebussuud tarafından hazırlanan ve Hasan Çelebi tarafından işlenen kitabesinde, caminin giriş kapısı üzerindeki bölümünde Kanunî, batı taraftaki *Arab ve Acem'in sultanı, Allah'ın değerli halifesi* gibi un-

⁸⁰ S. Mülayim, *Ters Lale Osmanlı Mimarisinde Sinan Çağı ve Süleymaniye*, İstanbul 2001, s.203-205.

⁸¹ D. Kuban, *Sinan'ın Sanatı* s.77-79.

⁸² S. Bağcı, "Süleyman-ı Âdil'den Kanunî Süleyman'a: Osmanlı Resminde Dinî ve Siyasî İmge", *Ortaçağ'da Anadolu. Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan*, (Haz: N. Şaman-Doğan), Ankara 2002, s.58.

⁸³ G. Necipoğlu, "The Süleymaniye Complex in İstanbul: An Interpretation", *Muqarnas*, 3 (1985), s.105-106.

⁸⁴ G. Necipoğlu, "The Süleymaniye Complex...", s.109-110.

vanlarına ilaveten *saltanat kanunlarının yayıcısı* olarak zikredilmekte ve Osman Gazi'ye kadar bütün atalarının isimleri kaydedilmektedir⁸⁵. Bu yönüyle Eski Fatih Camii'nin kitabesini hatırlatmaktadır.

Biçim ve ölçü itibariyle sultanın isteğiyle Ayasofya'ya benzetilen cami, sultanın Roma İmparatoru Jüstinyen'in gücüyle yarısını, kazandığı askeri başarıları ve geniş topraklar üzerindeki hakimiyetini vurgulamaktaydı. Safevilerle sürdürülen mücadelelerin bir sonucu olarak, III. Murad zamanında İstanbul'a gelen Safevi elçisine Ayasofya veya Eski Fatih Camileri değil de, kendilerine karşı zaferler kazanmış Yavuz ve Kanunî'nin camilerinin gezdirilmesi⁸⁶ bu bakımdan oldukça manidardır.

Sultan II. Selim 1566 yılında hükümdar olduğunda dedeleri gibi savaşaacağı ve öldüreceği kardeşleri yoktu. Babası Zigetvar'da öldüğünde, kendi kapı kulları ile merkez bürokratları arasında cülusunun Topkapı Saray'ında mı yoksa Zigetvar'da mı olacağına yönelik iktidar tartışması olmuş⁸⁷, neticede hem Topkapı Saray'ında hem de Belgrad'da cülüs töreni olmuştur⁸⁸. Sultan Selim kardeşi Mehmed'in ölümünden sonra diğer şehzadeler Mustafa ve Bayezid ile gizli bir taht mücadelesine girmiştir. Babasının Mahidevran adlı cariyesinden olan kardeşi Mustafa halk ve askerler tarafından çok sevildiğinden yabancı elçilerce de veliaht gibi görülmekte iken⁸⁹, Kanunî, Rüstem Paşa ve Hürrem Sultan'ın da entrikalarıyla oğlu Mustafa'nın tıpkı babası Yavuz Sultan Selim'in yaptığı gibi askerlerin desteğiyle kendisini tahttan indirip öldüreceği vehmiyle oğlu Mustafa'yı 1553 yılında boğdurarak öldürtmüştür. Bu olay askerler arasında infial yaratmış, olayın müsebbibi gördükleri Rüstem Paşa istifa ettirilmiş, şehzade Mustafa adına mersiyeler yazılmıştır. Hattâ Mustafa yanlısı askerlerin bazıları bu olaydan sonra Safevilerin tarafına geçmiş, Mustafa'nın maiyetindeki görevlilerden bazılarının tepkileri yumuşatmak için çeşitli zemet ve tumarlar tevcih edilmiştir⁹⁰. II. Selim kardeşi Bayezid ile yaptığı savaşı babasının desteklediği

⁸⁵ C. Çulpan, "İstanbul Süleymaniye Cami Kitabesi", *Kanuni Armağanı*, Ankara 2001, (2. Baskı), s.295.

⁸⁶ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, (Haz: M.İpşirli), İstanbul 1989, s.69.

⁸⁷ M. Kunt, "Devlet, Pâdişâh Kapısı ve Şehzâde Kapıları", *Osmanlı*, (Ed: G.Eren), Ankara 1999, c.6, s.35-36.

⁸⁸ Z.T. Ertuğ, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Cülüs ve Cenaze Törenleri*, Ankara 1999, s.59 vd.

⁸⁹ L.P. Peirce, *Harem-i Hümayun...*, s.72-73.

⁹⁰ M. Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Kallı*, İstanbul 1997, s.88.

kuvvetlerle kazanmış, Bayezid babasının açıkça Selim'den yana tavır almasıyla Safevilere sığınmıştır. Sonunda İran'da boğdurularak öldürülmüştür.

Ogier Ghiselin De Busbecg II. Selim'i "Tıpkı anasına benzerdi, babasını andıran hiçbir yanı yoktu. Hayatta iken anasından nefret edilirdi. Koca göbekli, kırmızı tombul yanaklı bir adamdı. Askerleri onu görünce "arpa lapası tıknmış" derlerdi. İçki alemlerinde zevk ve safa içinde tembel bir hayat yaşardı. Kaba saba hareketleri, asık suratı ile kimse tarafından sevilmezdi. Halka karşı iyi ve cömert davranmayıştı, halkın sevgi ve takdirini kazanmak suretiyle babasına karşı bir harekette bulunmak istemeyişi ile izah ediyorlardı. Bu davranışıyla babasının güvenini kazanmıştı ama kudretli ve halktan yana hükümdar isteyenler onu küçümsüyordu." şeklinde anlatırken⁹¹, Venedik elçileri onun sınırsız yiyip içmesi ve şehvet düşkünü olmasından dolayı askeri sefere önderlik yapamadığını, içki ve sohbeta müptela olduğunu ve elçi kabullerinde bir eksikliğini fark edilmemesi için gösterişli giysiler ve mücevherler taktığını belirtirler⁹². Peçevi, II. Selim'i hükümdar olarak hiçbir askeri sefere katılmamış ve İstanbul'da ölmüş ilk sultan olarak zikreder⁹³.

II. Selim'in (1566-1574) mimari patronluğu şehzade iken babasının izniyle 1560-63 arasında Konya/Karapınar'da yaptırdığı külliye⁹⁴ ile başladı. Ancak bu külliye, Selim döneminde yaşamış Selânikî'de olduğu gibi Osmanlı tarihçileri tarafından ona mal edilmez.

II. Selim'in en önemli baniliği Edirne Selimiye Camisi'dir (Plân-7; Res.-6). Caminin İstanbul yerine Edirne'de inşa edilmesi hemen her dönemde tartışılmıştır. Günümüz mimarlık tarihçilerinden Doğan Kuban, Edirne'nin Sultan Selim için önem arz ettiği, İstanbul'da bu külliye yapacak yer olmadığı gibi sebeplerle caminin Edirne'de yapılmış olabileceğini öne sürer⁹⁵. Zeki ve Neslihan Sönmez ise yapının Edirne'ye inşasının gerçek sebebinin "tek başına bir kentin silüetini taçlandırması amaçlanan cami için en uygun yerin Edirne olmasından" kaynaklandığını belirtirler⁹⁶. S.

⁹¹ Ogier Ghiselin De Busbecg, *Türkiyeyi Böyle Gördüm*, (Haz: A.Kurutluoğlu), tarihsiz, s.134-135.

⁹² G. Necipoğlu-Kafadar, *The Age of Sinan* s.230.

⁹³ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, c.1, (Haz: B.S.Baykal), Ankara 1999, (3.baskı), s.483.

⁹⁴ Y. Küçükdağ, *Karapınar Sultan Selim Külliyesi*, Konya 1997, s.10-11.

⁹⁵ D. Kuban, *Sinan'ın Sanatı...* s.129.

⁹⁶ N. Sönmez-Z. Sönmez, "Tarihi Belgelerin Işığında Edirne Selimiye Camisi", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara 24-27 Ekim 1988)*, Ankara 1996, s.78.

Yerasimos ise Edirne'nin seçiminde, Ayasofya ile boy ölçüşme ve onu aşma denemesinin onun gölgesinden uzakta bir yerde yapılmasının hedeflenmiş olmasının etkili olduğunu ileri sürer⁹⁷. 17. yüzyıl entelektüellerinden Amcazade Hüseyin Paşa'da (öl.1702), caminin mükemmelliğini tartışırken, onun tek kusuru olarak Edirne'de inşa edilmesini gösterir⁹⁸. Evliya Çelebi ise caminin Edirne'ye inşasını II. Selim'in gördüğü bir rüya⁹⁹ anlatır. Evliya Çelebi, caminin Edirne'de inşasının bir nevi Peygamberin emri olduğunu ileri sürüp, Kıbrıs'ın fethinden elde edilen ganimetle yapıldığını iddia eder.

⁹⁷ S. Yerasimos, *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, (Çev: Ş. Tekeli), İstanbul 1993, s.258.

⁹⁸ D. Kuban, *Siman'ın Sanatı...*, s.159.

⁹⁹ Evliya Çelebi, bu rüyayı şöyle anlatır. " ...Bir gece ikinci Selim İstanbul'da Üsküdar tarafında Fenerbahçe denilen yerde uyurken bizzat Hazret-i Fahrî alemi (Peygamberi) uykusunda görüp o mefharı mevcudat buyurur ki: "Ya Selim, Allah ile ahdi misak etmiş idin ki Eğer Kıbrıs adası fatihi olursam, gaza malından bir cami yaptırırım. Şimdi cenabı Bari Sana Kıbrıs adasının yediyüz yetmiş mil arzında yüz yetmiş pare kale ihşan etti. Niçin sözünde durup da ömrünün sonunu hayrat ve hasenat yolunda geçirmezsin. Tiz Kıbrıs'taki Magosa kalesinden alınan ganimetleri tedbirli vezirin Kara Mustafa Paşa'dan isteyip benim himayem-de olan İslam duvarı Edirne'de bir cami yapıp sancağım dibine gel"

Hemen Selim Han uykudan uyanıp "Tiz veziri çağırın" dedikte asaf tedbirli vezir gelip durduktaki;

"Tiz lala, sende olan Kıbrıs ganimetleri malından bana mal verip canın halas eyle" der.

Vezir hüsnü tedbir eder:

"Sadıkdaktü yâ Resulullah..."

Selim Han:

"Neden Saaddaktü ya Resulullah dedin?" dedikte tedbirli vezir eder ki:

"Padişahım, akşam Cenab-ı Resulü Kibriyayı rüyada gördüm. Ya Mustafa, Selim'e tenbih ettim, sendeki ganimet malını Selim'e verip Edirne'ye bile gidip bir latif cami ve mübarek mabed inşa edin dedi. İşte padişahım, gaza malından onbir bin kese kuruş topladım ve baban Süleyman asrında üçbin kese hasıl ettim. O dahi efendim risaletpenahinin uğruna feda olsun. Ama padişahuma Kıbrıs gazasından üçbin kese Venedik kralının San Marka mühürüyle kokulu alın hediye getirdim. Padişahım onları dahi Edirne'ye gidip sarfedesin."

Vezir pür tedbir mezkur hazineleri padişaha teslim edip 972 tarihinde bütün İslam askerleri ile Edirne'ye girip orada müşavere eylediler. Yine Peygamberi Selim Han rüyasında görüp:

"Camiî şu kavak meydanına bina eyle" diye camiin temelini ve kablesini bazzat peygamber işaret ettiğinden Edirne şehrinde Selim Han camiî mihrabında dürtüst ve eski camidece rast kiblegah yoktur. Onda nice yüzbin adam toplanıp bismillah dua ve senâ ile üç bin adet kurban temel yerinde hazır edip uğurlu saat girince tekbirle bütün kurbanı boğazlayıp temelini başlanmıştı... Ama Allah'ın hikmeti, Selim Han camiinin tamamlandığını işitip o gece Hazret-i Peygamberi uykuda görür, ona: "Ya Selim, camiin tamam oldu, Edirne yoluyla Cumayı bayrak dibinde kılmak için gel" Buyururlar. Hemen İstanbul'dan Edirne'ye yollanıp iki gün sonra hastalanarak üçüncü günde Çorlu denilen yerde vefât eder. Selim Han o cumayı kendi camiinde kılmak nasib olmayıp naşı şerifi Ayasofyaya nakledilerek Cuma namazı orada kılınıp gömülür." şeklinde anlatmaktadır. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, İstanbul 1970, s.316-317, 323.

rek adeta, hükümdarlığı süresince hiç sefere çıkmamış ve dolayısıyla ganimet elde etmemiş sultanı aklamaya çalışmakta, Selimiye Camisi'nin inşasına başlanış tarihiyle, Kıbrıs'ın fetih tarihi arasında kronolojik yanlışlık düşmektedir. Oysaki Selimiye Cami'nin inşaatına 1568 yazında başlanmış¹⁰⁰, Kıbrıs ise 1571 yılında fethedilmiştir. II. Selim neredeyse tahta çıkar çıkmaz inşasına başlattığı camisini Edirne'ye yaptırmada, İstanbul'a inşa edilmesi durumunda ulema ve bürokratların tepkisinden çekinme ve tahta geliş tarzı bakımından askerlerin ona duyduğu öfkeyi yatıştırmayı amaç edinmiş olmalıdır. Zira öteden beri gazi ve askerlerin Edirne'ye karşı ayrı bir sevgilerinin olduğu bilinmektedir.

Sinan'ın tüm inşaat sürecinde Edirne'de bulunduğu ve "ustalık eserim" diye tanımladığı Selimiye Camii, sekiz ayağa atılmış kemerlerin taşıdığı yaklaşık 31,5 m. çapında büyük bir kubbenin örttüğü harim mekanı ile kuzeydeki avludan oluşur. Caminin güneyinde köşelerde bir darülkurra ve darülhadis medresesi bulunur. Harim mekanının dört köşesine yerleştirilen üçer şerefeli minareler kubbenin tüm mekana hakim olan görüntüsünü pekiştirirler¹⁰¹. Selimiye Camisi Mimar Sinan'ın inşa ettiği diğer sultan camisi Süleymaniye ile karşılaştırıldığında, Ayasofya'nın plânından uzak tasarımıyla baniden ziyade, tamamıyla Sinan'ın kendi zihninin bir isteği şeklinde yorumlanabilir.

II. Selim'in şehzadesi III. Murad (1574-1595) babasının ölümü üzerine sultan olmuştur. O da tıpkı babası gibi ordusuyla seferlere katılmamış, neredeyse saray dışına pek çıkmamıştır. Dolayısıyla payitaht İstanbul'da eser yaptırmamıştır. Kendi adına yapılan en büyük mimarî organizasyon Manisa'daki külliyesidir. Manisa'daki külliye yer alan caminin yerinde III. Murad'ın şehzadeliğinde, muhtemelen 1570-72 yılları arasında inşa ettirdiği küçük bir mescit bulunmaktaydı¹⁰². Bu mescit ihtiyaca cevap vermeyince genişletilmesi gündeme gelmiş, 1583 yılında gönderilen bir hükümlerle, caminin genişletilmeye müsait sofalarıyla İstanbul'daki Mahmut Paşa ve Ali Paşa camilerine benzer bir şekilde mümkün mertebeye genişletilmesi emrolunmuş, bu arada yıkıtılıp yeniden temelleri üzerine inşasına başlanmış, caminin plânı üzerinde Manisa halkı arasında anlaşmazlık çıkması üzerine İstanbul'da Sinan'a bir plân çizdirilip mimar Mahmut'la Manisa'ya

¹⁰⁰ D. Kuban, *Sinan'ın Sanatı...* s.132.

¹⁰¹ Selimiye Camisinin mimari özellikleri ve Osmanlı aydınının onu tanımlayıp anlatışı için bkz. D. Kuban, *Sinan'ın Sanatı...*, s.127-161.

¹⁰² H. Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999, s.215.

gönderilmiştir¹⁰³. Külliye'nin unsurlarından biri olan imaret 1581 yılında, medrese ise 1585 yılında faaliyete geçmiştir (Plân- 8; Res.- 7). Tüm yenileme ve inşaat işleri 1602 yılında tamamlanmıştır. Caminin kitabesinde III. Murad'ın gazi veya halife gibi unvanları (doğru olarak) kullanmadığı dikkati çekmektedir¹⁰⁴.

Gerek II. Selim'in ve gerekse III. Murad'ın payitaht dışına inşa ettirdikleri külliye'leri, İstanbul uleması ve bürokratları arasında I. Ahmet'in (1603-1617) İstanbul'a inşa ettirdiği camisi kadar menfi yankı uyandırmadı. Hükümdarlığının büyük bölümü imparatorluğun değişik bölgelerinde ortaya çıkan Celâli isyanlarını basturmakla geçen sultan Ahmed'in de dedeleri Murad ve Selim gibi kafirlere karşı ordusunun başında katıldığı bir seferi ve dolayısıyla bir zaferi yoktu. En azından dedeleri onun gibi payitahta cami yaptırmamışlardı. Sultan I. Ahmed'in Sedefkâr Mehmed Ağa'ya Mimar Sinan'ın Şehzade Camisi'nin plân bakımından gelişmiş ve İstanbul'daki ilk altı minareli örnek olarak inşa ettirdiği cami, Ayasofya'nın karşısına yapılmasıyla dinî ve sosyal bir ihtiyacı değil, sultanın kişisel arzusuna verilmiş bir cevap niteliğindedir¹⁰⁵. 1609-1617 yılları arasında inşa edilen cami, pek çok yapıdan oluşan bir külliye'nin en önemli parçası olarak tasarlanmış olup (Plân- 9; Res.- 8), temelini son isyancı Celâli'nin idamını izleyen ayda atılmış olmasına bakılırsa Celâli isyanlarının bastırılması şerefine yapılmış bir eserdir¹⁰⁶. Külliye'nin inşa maliyeti çok yüksek olduğundan, inşaat sırasında caminin alt kısmında bir mevlit töreni düzenlenmiş, törene devlet ileri gelenleri de iştirak etmiş ve cami inşaatı için yardım toplanmıştır¹⁰⁷. Hattâ cami inşaatının bitmesi için İstanbul kadısının Kahire ve Halep'tekiler de dahil tüm tüccarlardan özel bir vergi alınmasını istediğine dair kayıtlardan bahsedilmektedir¹⁰⁸. I. Ahmed döneminin çağdaş gözlemcilerinden biri olan Louis Deshayes, İstanbul müftüsü ve ulemanın, kafirlere karşı bir askeri başarısı olmayan sultanın kendi adına payitahta bu kadar

¹⁰³ F. Emecen, "Manisa Muradiye Camii İnşasına Dair" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIII (1987), s.181.

¹⁰⁴ H. Acun, *Manisa'da...*, s.214, 216.

¹⁰⁵ Z. Nayan, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul 1975, s.37.

¹⁰⁶ W.J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, (Çev: Ü. Tansel), İstanbul 2000, s.176.

¹⁰⁷ Mustafa Sâfi, *Zübdetü't-Tevârih*, (Haz: İ.H. Çuhadar), Ankara 2003, s.104.

¹⁰⁸ W.J. Griswold, *Anadolu'da*, s.177.

büyük bir cami inşa etmesine şiddetle karşı çıktıklarını kaydeder¹⁰⁹. Hattâ müftü ve çevresindekilerin, sultanı camiye gelir kaynakları yaratmak için Girit'i fethetmeye zorladıklarından bahsedilir¹¹⁰.

Sonuç olarak, Osmanlı devletinde imâr hareketlerinin finansmanının nasıl sağlandığına dair elimizde kesin belgeler yoktur. Ömer Lütfi Barkan tarafından Osmanlı bütçeleri üzerine yapılmış çalışmalarda¹¹¹, cami, medrese, imaret vs. gibi dinî içerikli imâr hareketlerine para ayrılmamış olması, bu tip binaların inşa ve onarım masraflarının devlet bütçesi yerine vakıflarca karşılandığını göstermektedir. Devlet bütçesinden artan fazlalar, doğrudan hükümdarın kontrolü altında bulunan ve sarayın enderun kısmında yer alan iç hazineye aktarılırdı. Merkezi hazine de denilen cari hazine, tüm devlet harcamalarının yapıldığı ve vezir-i âzam ile defterdarın ortak kontrolündeki devlet hazinesiydi. İç hazinenin asıl devlet hazinesi için rezerv bankası gibi çalıştığı, gelir sıkıntısı çekilen dönemlerde devlet hazinesine geri ödenmek kaydıyla borç verdiği, sultanın ganimetlerden aldığı pay, bütçe fazlası, hediyeler ve müsadere edilen servetlerden oluştuğu bilinmektedir¹¹². Sultanlara ait bireysel imâr hareketlerinin Osmanlı ulemasının "beytü'l-müslimin" dediği devlet hazinesinden değil, kendi kontrolü altındaki iç hazineden karşılanmış olduğunu¹¹³ veya karşılanması gerektiğini ileri sürebiliriz. Yavuz Sultan Selim'in kendisi için yaptırdığı köşkün parasının kendi (iç) hazinesinden karşılanmış olması bu konuyu aydınlatacak bir örnek olarak¹¹⁴ değerlendirilebilir. Kanunî'nin Kağıthane tarafındaki kaynaktan şehre su getirmek için devlet işçilerinin mi yoksa ücretli işçilerin mi çalıştırılacağı hususunda, kendi adına su getirmenin bir hayır işi olacağını-

¹⁰⁹ N. Avcıoğlu, "Ahmed I and The Allegories of Tyranny in the Frontispiece to George Sandys's Relation of A Journey", *Muqarnas*, XVIII (2001), s.220.

¹¹⁰ G. Necipöğlü-Kafadar, *The Age of Sinan...* s.516.

¹¹¹ Osmanlı bütçelerine ilişkin Ö.L.Barkan'ın şu çalışmalarına bkz. "H.933-934 (M.1527-1528) Mali Yılına Ait Bütçe Örneği", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4 (1955), s.251-329; "1079-1080 (1669-1670) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 17/1-4 (1956), s.225-303; "1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 17/1-4 (1956), s.304-347; "11.954-955 (1547-1548) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 19/1-4 (1958), s.219-276; "11.974-975 (1567-1568) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 19/1-4 (1958), s.277-332.

¹¹² H. İnalçak, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev: H.Berktaş), c.1, İstanbul 2000, s.117.

¹¹³ M. Cezzar, "Osmanlı Klâsik Dönem İmar Sistemi", *IX.Türk Tarih Kongresi (Ankara 21-25 Eylül 1981) Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.III, Ankara 1989, s.1395.

¹¹⁴ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kütübü'l...*, s. 632-633.

dan hareketle, hayır işlerinde devlet işçilerinin değil, ücretli işçilerin çalıştırılmasını istemesi¹¹⁵ de yukarıdaki örneğe benzer bir olay olarak zikredilebilir.

15-16. yüzyıl tarihçilerinin yazdıklarından, Osmanlı toplumunun hükümdarı gazi ve adil bir kişilik olarak algıladıklarını çıkarmak mümkündür. Sultan, ordusunun başında fethettiği kafir ülkesinden yeni topraklar kazanmakla kalmaz, hazinesine önemli girdi sağlayan kelle vergisi içinde kaynak bulur. Kelle vergisinin Osmanlı ekonomisine katkısıyla ilgili olarak I. Ahmed'in yaşadığı olay ilginçtir. Mustafa Sâfi'nin aktardığına göre sultan I. Ahmed, Üsküdar'dan saray tarafına geçerken "Nası'ânî" olduğunu söyleyen sandalcıya Müslüman olması karşılığında kendisine imkanlar vereceğini söylediğinde, sandalcı ona "o zaman size kim haraç verecek" diye cevap vermiş¹¹⁶. Bunun üzerine başka konulardan konuşmuşlar. Yine aynı dönem yazarları, fetihlerle elde edilen ganimetlerle yapıldıklarını rivayet ettikleri bazı yapıları ayrı bir kutsiyet yüklemişlerdir. Örneğin 15. yüzyıl yazarlarından Beşir Çelebi'nin Edirne'yi konu alan risalesinde Eski Cami ile ilgili bir takım menkıbeler anlatılır. Bunlardan birisinde "...rivayete göre Rum meşayih-i kibarımdan olan Şeyh Hamit Kayserî bu camide namaz kılmış. Cenab-ı Hak'tan otuz senedir velâyet rica ve niyazında bulunduğu halde müyesser olamamışken, bu camide buna nail olmuştur. Sebebini sordukları zaman da camiin gazâ malı ile inşa edilmiş olduğunu söylemiştir."¹¹⁷ denilmektedir. 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra inşa edilmiş yapıların gazâ malıyla yapılmaması olmaları Osmanlı aydınları arasında eleştiri konusu olmuştur. Gelibolulu Mustafa Âli doğrudan Edirne Selimiye ve Manisa Muradiye camilerinin adını zikretmese de, sultanların savaşlarda aldıkları ganimetlerle zenginleşmedikçe camiler, imaretler, mektepler, medreseler ve başka hayır kurumları yaptırmamalarını, gerekli olmayan yerlerde hazineyi harcayıp ziyan etmelerinin uygun olmadığını belirterek, beytül maldan imaretler kurmaya, mescid ve camiler yapmaya şeriatça icazet verilmediğini belirtir¹¹⁸. Kamuoyu nazarında, Osmanlı hükümdarının meşruiyeti gazâyı taçlandırarak bir adaletle mümkün olabilmekteydi. Böyle olmasaydı, gaziligidinden şüphe duyulmayan II. Mehmet hakkında, adilâne olmayan bir takım uygulamalarından dolayı, inşa ettirdiği külliyesinin kendisine sevap kazandırmayacağı ileri sürülmezdi.

¹¹⁵ O.Ş.Gökyay, "Mimar Sinan'ın Bazı Eserleri Hakkında Notlar", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, (Haz: Z.Sönmez), İstanbul 1988, s.129.

¹¹⁶ Mustafa Sâfi, *Zübdetü'l...*, s.LXXXI-LXXXII.

¹¹⁷ T.Gökbilgin, "Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler ve Enis-ül Müsâmirin", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1993, (2. baskı), s.80.

¹¹⁸ Gelibolulu Mustafa Âli, *Nasihatu's-Selâtin*, (Ed.A.Tietze), Wien 1979, c.I, s.41-66.

KAYNAKÇA

- ACUN, Hakkı, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999.
- AKMAN, Mehmet, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul 1997.
- AVCIOĞLU, Nebahat, "Ahmed I and The Allegories of Tyranny in the Frontispiece to George Sandys's Relation of A Journey", *Muqarnas*, XVIII (2001), s.203-226.
- Ayvansarayî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi İstanbul Camileri ve Diğer Dinî ve Sivil Mi'mârî Yapılar*, (Haz: A.N.Galitekin), İstanbul 2001.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mi'mârisinin İlk Devri (630-805/1230-1402) I*, İstanbul 1989, (2.Baskı).
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri (806-855/1403-1451) II*, İstanbul 1989, (2. Baskı).
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri (855-886/1451-1481) III*, İstanbul 1989, (2. Baskı).
- AŞIKPAŞAOĞLU, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz: A.N.Atsız), Ankara 1985.
- BAĞCI, Serpil, "Süleyman-ı Âdil'den Kanunî Süleyman'a: Osmanlı Resminde Dinî ve Siyasî İmge", *Ortaçağ'da Anadolu. Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan*, (Haz: N.Şaman-Doğan), Ankara 2002, s.53-64.
- BARKAN, Ömer Lütfü, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), s.279-386.
- BARKAN, Ömer Lütfü, "H.933-934 (M.1527-1528) Mali Yılına Ait Bütçe Örneği", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4 (1955), s.251-329.
- BARKAN, Ömer Lütfü, "1079-1080 (1669-1670) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 17/1-4 (1956), s.225-303.
- BARKAN, Ömer Lütfü, "1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 17/1-4 (1956), s.304-347.
- BARKAN, Ömer Lütfü, "H.954-955 (1547-1548) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 19/1-4 (1958), s.219-276.
- BARKAN, Ömer Lütfü, "H.974-975 (1567-1568) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 19/1-4 (1958), s.277-332.

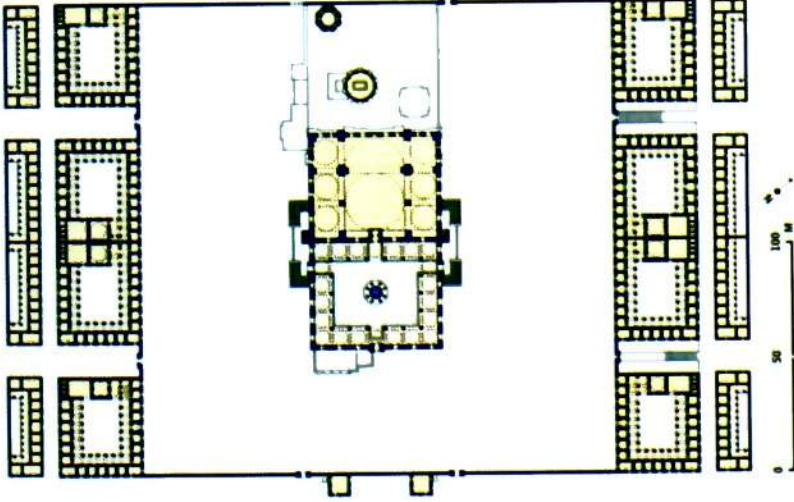
- BARKAN, Ömer Lütfü, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, 2 cilt, Ankara 1972, 1979.
- BATES, Ülkü, "The Patronage of Sultan Süleyman The Süleymaniye Complex in İstanbul", *A.Ü. Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi İn Memoriam Albert Louis Gabriel Özel Sayısı*, Ankara 1978, s.65-74.
- CELÂL-ZÂDE MUSTAFA, *Selim-Nâme*, (Haz: A.Uğur-M.Çuhadar), Ankara 1990.
- CEZAR, Mustafa, "Osmanlı Klâsik Dönem İmar Sistemi", *IX.Türk Tarih Kongresi (Ankara 21-25 Eylül 1981) Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.III, Ankara 1989, s.1391-1414.
- CRANE, Hovard, "The Ottoman Sultan's Mosques Icons of Imperial Legitimacy", *The Ottoman City and Its Parts:Urban Structure and Social Order*, (Ed. İ.Bierman, R.Aboul el-Haj, D.Preziosi), New York 1991, s.173-243.
- ÇULPAN, Cevdet, "İstanbul Süleymaniye Cami Kitabesi", *Kanuni Armağanı*, Ankara 2001, (2. Baskı), s.291-299.
- DE BUSBECG, Ogier Ghiselin, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, (Haz: A.Kurutluoğlu), tarihsiz.
- DOĞAN-IŞIK, Ahmet, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları. Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul 1977.
- EBÛL-HAYR-I RUMÎ, *Saltuk-Name II*, (Haz: Ş.H.Akalın), İstanbul 1988.
- EMECEN, Feridun, "Manisa Muradiye Camii İnşasına Dair" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIII (1987), s.177-194.
- EMECEN, Feridun, "Gazâ'ya Dair 14. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti", *Prof.Dr.Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s.191-197.
- ERTUĞ, Zeynep Tarım, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Cülûs ve Cenaze Törenleri*, Ankara 1999.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, (Türkçeleştiren: Z. Danışman), c.I, İstanbul 1969.
- EYİCE, Semavi, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimaî Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1963), s.1-80.
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam. Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla* (Çev: E.Kılıç), İstanbul 1997.
- FLEİSCHER, H.Cornell, "The Lawgiver as Messiah: The Making of The Imperial in Reign of Süleymân", *Soliman Le Magnifique et Son Temps*, (Ed. G.Veinstein), Paris 1992, s.159-177.

- FLEMMING, Barbara, "Public Opinion Under Sultan Süleymân", *Süleymân The Second And His Time*, (Ed. H.İnalçık-C.Kafadar), İstanbul 1993, s.49-57.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLİ EFENDİ *Nasihatu's-Selâtin*, (Ed. A.Tietze), Wien 1979.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLİ EFENDİ, *Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr*, (Haz: A.Uğur-A.Gül-M.Çuhadar-İ.H.Çuhadar), Kayseri 2006.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, "Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler ve Enis-ül Müsâmirin", *Edirne. Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1993 (2. baskı), s.77-117.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, "Mimar Sinan'ın Bazı Eserleri Hakkında Notlar", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, (Haz: Z.Sönmez), İstanbul 1988, s.129-134.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, "Ideology and Literature During the Expansion of the Ottoman Empire", *Süleyman the Magnificent and His Time*, (Ed. H. İnalçık-C.Kafadar), İstanbul 1993, s.381-394.
- GRİSWOLD, J. William, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, (Çev: Ü.Tansel), İstanbul 2000.
- GÜNAY, Reha, *Mimar Sinan*, İstanbul 2005.
- İMBER, Colin, "The Ottoman Dynastic Myth", *Turcica*, 19 (1987), s.7-27.
- İMBER, Colin, *Şeriatın Hukuka Ebussuud ve Osmanlı'da İslâmî Hukuk*, (Çev: M.Bedir), İstanbul 2004.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Padişahı", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13/4 (1958), s.68-79.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Hukukuna Giriş. Orfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13 (1958), s.102-126.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlılarda Saltanat Veraset Usûlü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 14 (1959), s.69-94.
- İNALCIK, Halil, "Murad II", *İslâm Ansiklopedisi*, 8 (1987) (4. Baskı), s.598-615.
- İNALCIK, Halil, "Sultan Süleyman:The Man and Statesman", *Soliman Le Magnifique et Son Temps*, (Ed. G.Veinstejn), Paris 1992, s.89-103.
- İNALCIK, Halil, "İstanbul: Bir İslâm Şehri", (Çev: İ.Kalın), *İslâm Tetkikleri Dergisi*, 9 (1995), s.245-268.

- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, c.I, (Çev: H.Berktaş), İstanbul 2000.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış", *Doğu Batı*, 17 (2001), s.9-34.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihinde Dönemler. Devlet-Toplum-Ekonomi", *Osmanlı Uygarlığı*, (Ed. H.İncik-G.Renda), İstanbul 2002, c.1, s.29-239.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev: R.Sezer), İstanbul 2003.
- İNALCIK, Halil, "Mehmed II", *Türkiye Diyanet İşleri Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28 (2003), s.395-407.
- İNALCIK, Halil, "Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed", *Doğu Batı*, 26 (2004), s.11-28.
- İSEN, Mustafa, "Akıncılığın Türk Kültür ve Edebiyatına Katkıları", *Türkiye Günlüğü*, 49 (1998), s.80-86.
- JENNINGS, Ronald, "Some Thoughts on the Gazi Thesis", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 76 (1986), s.151-161.
- KAFADAR, Cemal, *Between Two World. The Construction of the Ottoman State*, Los Angeles 1995.
- KAFADAR-NECİPOĞLU, Gülrû, "The Süleymaniye Complex in Istanbul: An Interpretation", *Muğarnas*, 3 (1985), s.92-117.
- KAFADAR-NECİPOĞLU, Gülrû, "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry", *Art Bulletin*, LXXI/3 (1989), s.401-427.
- KAFADAR-NECİPOĞLU, Gülrû, *Ceremonial and Power. The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New York 1991.
- KAFADAR-NECİPOĞLU, Gülrû, "A Kânûn for the State, A Canon for the Arts: Conceptualizing the Classical Synthesis of Ottoman Art and Architecture", *Soliman Le Magnifique et Son Temps*, (Ed. G.Veinstein), Paris 1992, s.195-216.
- KAFADAR-NECİPOĞLU, Gülrû, "Anatolia and The Ottoman Legacy", *The Mosque: History Architectural Development and Regional Diversity*, (Ed. Frischman and H.Khan), New York 1994, s.141-157.
- KAFADAR-NECİPOĞLU, Gülrû, *The Age of Sinan. Architectural Culture in Ottoman Empire*, London 2005.
- KAFESCİOĞLU, Çiğdem, "Heavenly and Unblessed, Splendid and Artless: Mehmed II's Mosque Complex in İstanbul in the Eyes of Its Contem-

- poraries", *Aptullah Kuran İçin Yazılar*, (Ed. Ç.Kafescioğlu-L.T.Şenocak), İstanbul 1999, s.211-222.
- KALDY-NAGY, Gyula, "The Holy War (Jihad) in the First Centuries of the Ottoman Empire", *Harvard Ukrainian Studies*, 3/4 (1979-80), s.467-473.
- KUBAN, Doğan, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, İstanbul 1997.
- KUNT, Metin, "Devlet, Pâdişâh Kapısı ve Şehzâde Kapıları", *Osmanlı*, (Ed: G.Eren), Ankara 1999, c.6, s.34-40.
- KURAN, Aptullah, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara 1964.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Karapınar Sultan Selim Külliyesi*, Konya 1997.
- LİNDNER, Rudi Paul, "Stimulus and Justification in Early Ottoman History", *The Greek Orthodox Theological Review*, 27/2 (1987), s.207-224.
- MUSTAFA SÂFÎ, Zübdetü't-Tevârih, (Haz: İ.H.Çuhadar), Ankara 2003.
- MÜDERRİSOĞLU, Fatih, "Edirne II.Bayezid Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, 22 (1991), s.151-198.
- MÜLAYİM, Selçuk, *Ters Lale Osmanlı Mimarisinde Sinan Çağı ve Süleymaniye*, İstanbul 2001.
- NAYIR, Zeynep, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul 1975.
- NİZAMÜ'L-MÜLK, *Siyasetname*, (Haz: M.A.Köymen), Ankara 1982.
- OCAK, Ahmet Yaşar, "Osmanlı "Resmi (Yahut İmparatorluk) İdeolojisi" Meselesi", *Doğu Batı*, 29 (2004), s.73-81.
- ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Toplumunda Yönetici Sınıf Hakkında Kamuyunun Oluşumuna Bir Örnek: Menâkıb-ı Mahmud Paşa-i Veli", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara 2000, s.37-56.
- ÖZ, Tahsin, *İstanbul Camileri, I-II*, Ankara 1997, (3.Baskı).
- ÖZ, Mehmet, "Kimlik Tartışmalarına Osmanlı Kimliği Vasıtasıyla Bir Katkı: Osmanlı Devleti Kimler Tarafından Kuruldu?", *Türkiye Günlüğü*, 83 (2005), s.57-64.
- PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, *Peçevi Tarihi*, c.I, (Haz: B.S.Baykal), Ankara 1999, (3. baskı).
- PEİRCE, Leslie, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadımlar*, (Çev: A.Berktaş), İstanbul 1998, (2. baskı).
- ROGERS, Michael, "The State and the Arts in Ottoman Turkey", *Atken Des VI.Internationalen Kongresses für Türkische Kunst München vom 3. bis September 1979*, München 1987, s.73-98.

- SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ, *Tarih-i Selânikî*, (Haz: M.İpşirli), İstanbul 1989.
- SÖNMEZ, Neslihan-SÖNMEZ, Zeki, "Tarihi Belgelerin Işığında Edirne Selimiye Camisi", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara 24-27 Ekim 1988)*, Ankara 1996, s.73-79.
- TANYELİ, Uğur, *Anadolu Türk Kentinde Fizikî Yapının Evrim Süreci (11-14. Yüzyıl)*, İstanbul 1987.
- TEKİN, Şinasi, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarıkası "Gâziliğın Yolları" Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gazâ/Cihâd Kavramları Hakkında", *Journal of Turkish Studies*, 13 (1989), s.139-204.
- TURAN, Şerafettin, "Bayezid II", *Türkiye Diyanet İşleri Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5 (1992), s.234-238.
- UĞUR, Ahmet, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri 1992, (2.baskı).
- UNAN, Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, Ankara 2003.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defteri", *Belgeler*, XI/15 (1986), s.23-76.
- VATİN, Nicholas, "Osmanlıların Yükselişi 1392-1451", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev. S.Tanilli), İstanbul 1995, s.43-99.
- YAŞAR, Fatma Tunç, "Çiğdem Kafescioğlu, "The Ottoman Capital in the Making: The Reconstruction of Constantinople in the Fifteenth Century", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/6 (2005), s.763-774.
- YAVUZ, Hulusi, "Sadrıâzam Lütü Paşa ve Osmanlı Hilâfeti", *X. Türk Tarih Kongresi*, c.5, Ankara 1994, s.2083-2107.
- YAZICIZADE AHMET BİCAN, *Âşıkların Nurları Envârü'l-Âşikin*, (Baskıya Haz: A.Kahraman), Basım yeri ve tarihi yok.
- YENİŞEHİRLİOĞLU-ÇALIŞLAR, Filiz, "Saltanat İdeolojisi ve Osmanlı Sanatı", *Osmanlı*, (Ed. G.Eren), c.9 (1999), s.17-22.
- YERASİMOS, Stefanos, *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, (Çev: Ş.Tekeli), İstanbul 1993.
- YERASİMOS, Stefanos, *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, İstanbul 2000.
- YÜKSEL, İbrahim Aydın, *Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, İstanbul 1983.

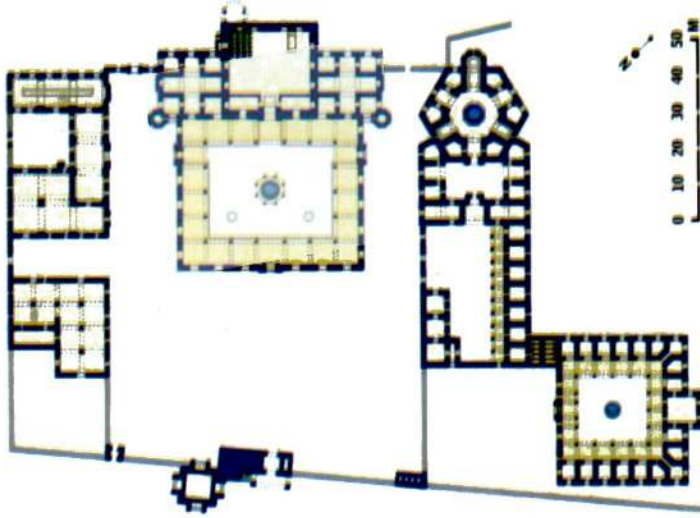

Plan 1 - Fatih Külliyesi (S.Yerasimos, *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, s.213.).

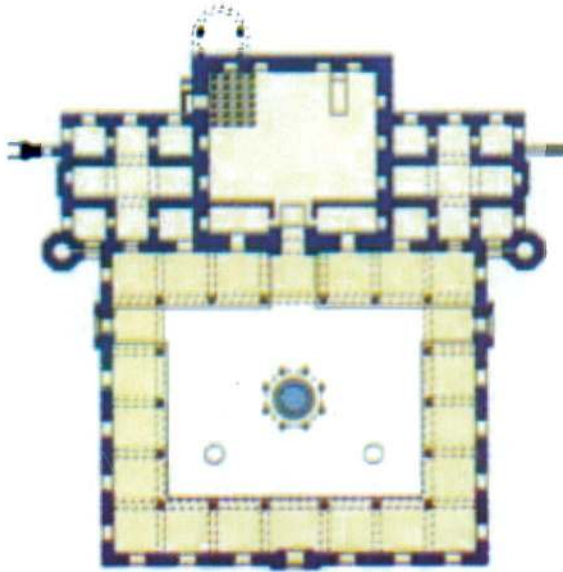

Resim 1 - M.Lorichs'in İstanbul panoramasından Eski Fatih Camisi'nin görünüşü.
(S.Yerasimos, *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, s.211.)

Yıldıray Özbek

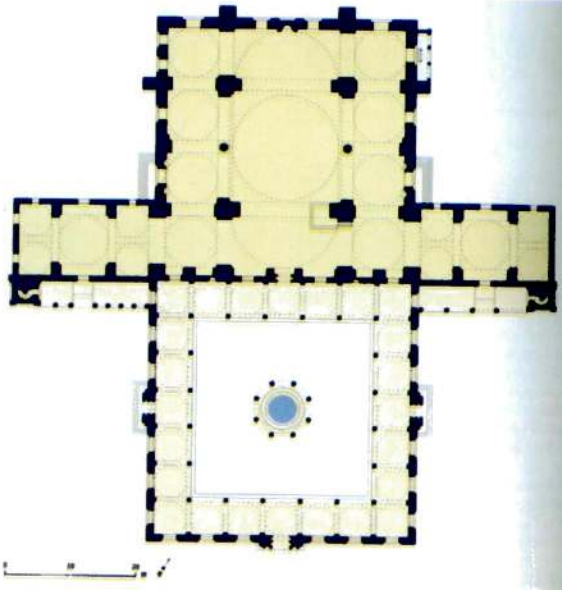
Plan 2 - Edirne II. Beyazid Külliyesi
(S.Yerasimos, *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, s.197.).

Plan 3 - Edirne II. Beyazid Camisi
(S.Yerasimos, *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, s.197.).

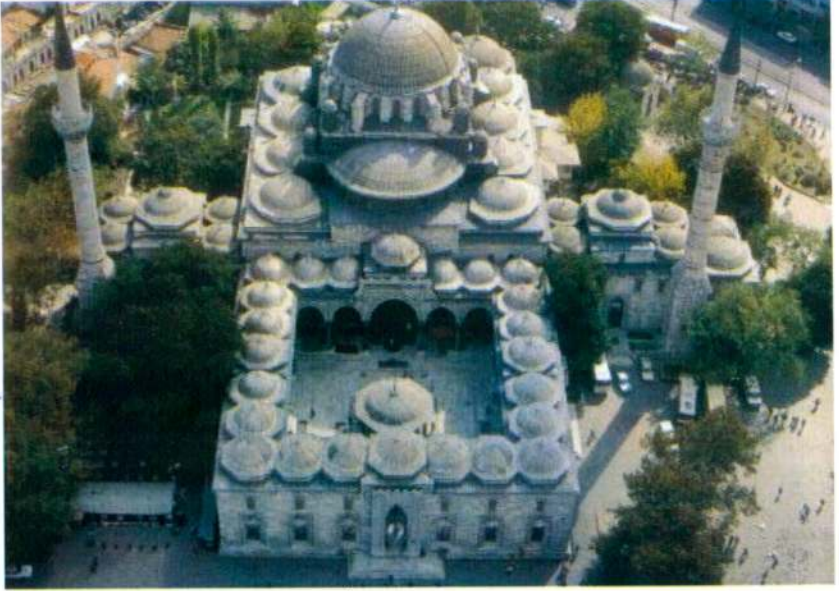

Resim 2 - Edirne II. Beyazid Külliyesi (G.Necipoglu, *The Age of Sinan...*, s.95).

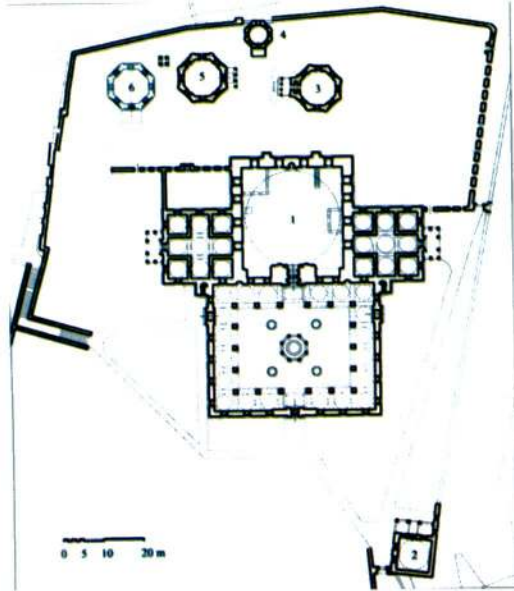

Plan 4 - İstanbul II. Beyazid Külliyesi
(S.Yerasimos, *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, s.246.).

Yıldıray Özbek

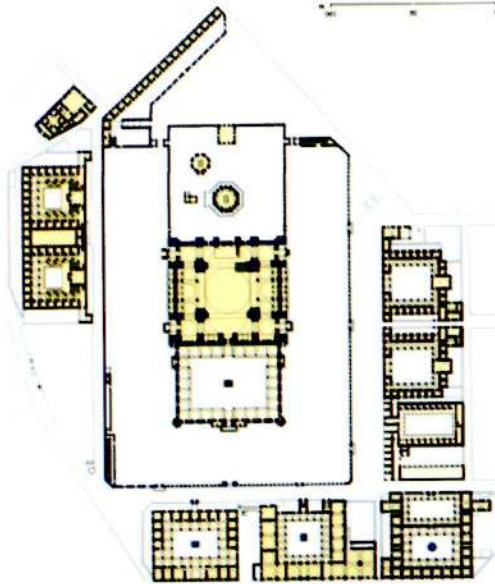
Resim 3 - İstanbul II. Beyazid Camisi
(S.Yerasimos, *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, s.247.).

Plan 5 - İstanbul Yavuz Selim Camisi (G.Necipoglu, *The Age of Sinan...*, s.94).

Resim 4 - İstanbul Yavuz Selim Camisi (G.Necipoğlu, *The Age of Sinan*..., s.94).

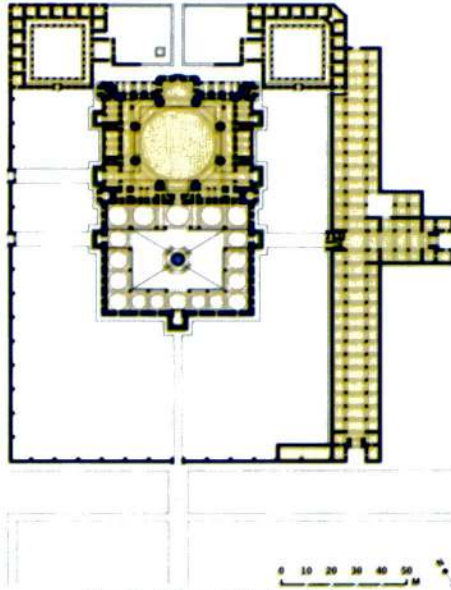

Plan 6 - İstanbul Süleymaniye Külliyesi
(S.Yerasimos, *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, s.261 .).

Yıldıray Özbek

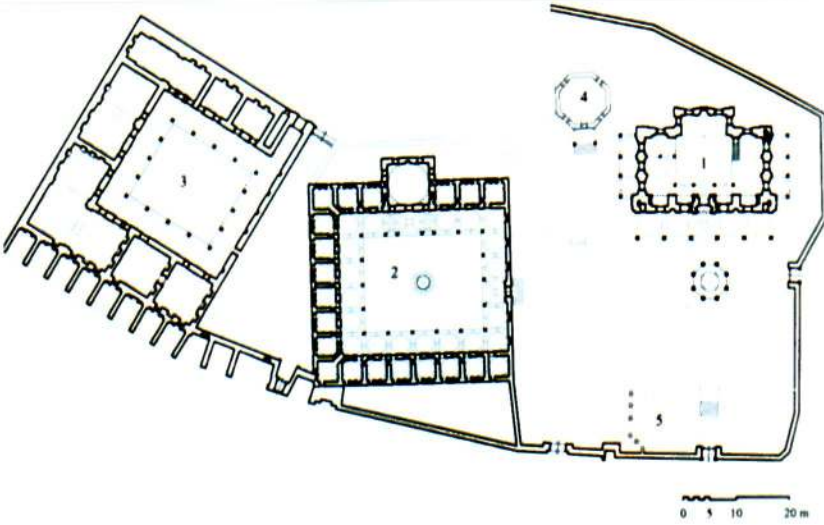
Resim 5 - İstanbul Süleymaniye Külliyesi
(S.Yerasimos, *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, s.262.).

Plan 7 - Edirne Selimiye Külliyesi
(S.Yerasimos, *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, s.276.).

Resim 6 - Edirne Selimiye Camisi (R.Günay, *Mimar Sinan*, s.97.).

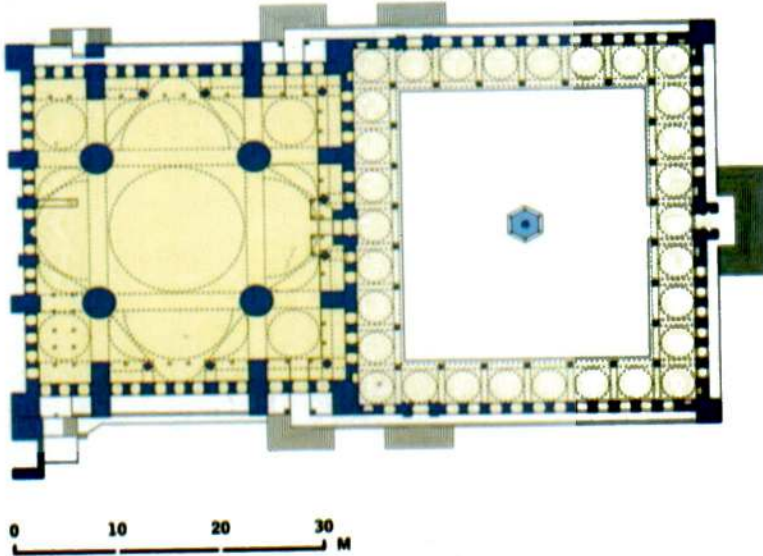

Plan 8 - Manisa Muradiye Külliyesi (G.Necipoğlu, *The Age of Sinan...*, s.258).

Yıldıray Özbek

Resim 7 - Manisa Muradiye Camisi (Fotoğraf: Y.Özbek).

Plan 9 - İstanbul Sultan Ahmet Camisi
(S.Yerasimos, *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, s.332 .).

Yıldıray Özbek

Resim 8 - İstanbul Sultan Ahmet Camisi
(S.Yerasimos, *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, s.329 .).

